

Úti jegyzetek

1845

Hol volt, hol nem volt, volt a világon egy segédszerkesztő, ki diszes hivatalába bele unván, utazni ment.

Nem titok, hát kimondom, hogy ez a segédszerkesztő én voltam.

Történt az indulás ápr. 1. 1845. A pest-eperjesi gyorszekeren. Ezt csak azért mondom el, nehogy valaki azt gondolja, hogy saját alkalmatosságomon utaztam légyen. Nem tartok ekvipázst.

A bucsú estéjét vagyis éjszakáját nagyszerűen vigadva töltém a „Vadászkürt”-ben pajtásaimmal. Verset is csináltam erre az alkalomra, melyért az illetők közül egy pár bosszankodott, sőt meg is haragudott, hogy őket pajtásomnak nevezem, s nem barátoknak. Most is csak azt mondom, kedves pajtásaim, hogy tempi passati, mikor én valakinek barátja voltam... tudni való azért, nem hiszem, hogy nekem barátom legyen. A Csizió is megjövendölte, hogy nem leszek szerencsés a barátságban... pedig ez nem hazud; azt is megmondta, hogy híres ember leszek.

A bucsúlakomán részt vett pesti pajtásaimon kívül egy pár vidéki költőkollégám is, kik azért voltak akkortájban Pesten, hogy magokat egyik-másik divatlapszerkesztő által levétessek. Hja, mikor az olyan szép, ha az embert Barabás lepingálja, s a szerkesztő aztán küldik szét az egész két magyar hazának némely helyére, s a közönség bámulva kiált föl:

– Tehát ilyen ő?!

Végre hajnalodott, a gyorszekér előállt, s én elbucsúztam pajtásaimtól, oly melegen, oly nehéz szívvel, mint valaha barát baráttól. Hejh, fiúk, hálát adhattok az Istennek, ha olyan barátitok lesznek, amilyen pajtástok vagyok én.

A szekér indult, és én gondolatokba mélyedtem.

Nem tudom, meddig mehettünk, meddig nem, mikor e rémítő kiáltás hatott füleimbe:

– Megállj!

A szekér rögtön megállott, ajtaja föl pattant, s előttem egy szilaj tekintetű ifjú termett, ki pisztolyt szegezve mellemnek rivallt rám:

– Meghalsz!

– Kegyelem! – jajdultam föl, reszketve, akadozva folytattam: csak életemnek irgalmazz, örömet od'adom erszényemet... bár tartalmastul sem ér sokkal többet, mintha egészen üres volna: hisz én magyar költő vagyok... segédszerkesztő voltam a Pesti Divatlapnál... aztán még eljöttömkor adósságot is fizettem... Tóth Gáspárnak tartoztam egy atilla s nadrág árával... a verseim nem igen kelnek, mind amellet, hogy szörnyen dicsérik... láthatod hát, hogy nem lehet sok pénzem... de szívesen átadom, amim van, csak életemet ne bánts!... – –

Ilyeneket habartam össze-vissza, mint afféle megijedt ember, míg a lélekzetből ki nem fogytam; a megtámadó ifjú ezt felelte hideg vérrrel:

– Nekem nem kell hitvány erszényed... nekem életed kell, ármányos életed! Tudd meg, hogy én azoknak az ifjú lángelméknek egyike vagyok, kik verseket küldenek a Pesti Divatlapba, s akiket te galádul kizártál az irodalomból... mert értésünkre esett, hogy az új nevek versei a te kezeden mentek keresztül. Én magam küldtem be hozzátok vagy százötven költeményt, s te mind halálra ítélted... ezért te is meghalsz!

A pisztoly durrant, én meghaltam, és... fölébredtem. Megvallom, hogy ez az álom egész utamon ijesztgetett. Hátha beteljesedik, gondoltam, aggódva, mert nincs dühösebb nép a megbukott poétáknál.

Nemsokára ismét elaludtam, (nem csoda, egész éjjel ébren voltam!) s csak Gödöllőnél ébredtem föl.

Azt mondják, hogy Gödöllőnek igen szép vidéke van. Nem tudom: igaz-e? mert már temérdekszer láttam, s így az első benyomást elfeledtem, most pedig resteltem újra vizsgálni.

Gödöllőn lovakat váltánk és reggelizénk. Amint ki akartam fizetni a reggelit, egyik útitársam ellenszegült, hogy ne fáradjak, majd kifizeti ő; egyszersmind ajánlá erszényét számomra egész Miskolcig. (Eddig valánk együtt menendők.) Ezen az ajánlaton más ember talán nem bosszankodott volna. Én sem bosszankodtam.

Bebúttunk ismét társzekerünkbe s mentünk, mentünk, mendegéltünk. Hát egyszer csak döcögni kezd a bárka, de olyan embertelenül, mint némely poéta urak versei... elannyira, hogy kénytelenek valánk kiszállani, ha úgy nem akaránk járni, mint nem tudom kicsoda, akinek csontjai izzé-porrá töretek. Kiszálltunk tehát, és én láttam, hogy ott vagyunk, ahol sejtém: Aszódon.

Aszód!

Ah, kedves olvasó, (igen: *kedves* olvasó, mert ki lehet kedvesebb az írónak, mint aki munkáját olvassa?) kedves olvasó! – mondom – ha te tudnád, mennyi fekszik rám nézve e kis szócskában:

Aszód!

Hanem ezt nem olvasnod kellene a flegmatikus papirról, de hallanod, ah, amint ajkaimról legördül társaságában az elandalodás sohajtságának:

Aszód –! –! –

Csak egyszer kellene ezt a szót tőlem hallnod, s azonnal kitalálnád, hogy én itt három esztendőig tanultam... akarom mondani: jártam iskolába.

S mily eseménydús három esztendő!

1. Itt kezdtem verseket csinálni – –
2. Itt voltam először szerelmes – –
3. Itt akartam először színésszé lenni.

A verselés a szerelem eredménye volt. A színésszé lenni akarásnak pedig nem annyira eredete, mint következménye nevezetes.

Nevezetes és szomorú.

Professzorom (isten áldja meg őt!) jónak látta tettbe menendő tervemet egy olyan férfinak megírni, kinek eléggé nem dicsérhető tulajdonsága volt, a színészetet csodálatra méltóképen való módon gyűlöli. Ezen ritka tulajdonságú férfi történetesen épen az atyám volt, ki – mint jó atyához illik – a veszedelmes hírvétel után egy percig sem késett pokoli örvénybe sülyedendő fia megmentésére rohanni. S istentelen szándékomtól csakugyan eltérítettek atyai tanácsai, melyek még hetek múlva is meglátszottak... hátamon és lelkem porsátorának egyéb részein.

Mind e történetek keresztülhuzódtak emlékezetemen, mialatt szekerünk Aszód utcáinak sarán húzatott keresztül, mely mély, mint itt keletkezett első szerelmem volt.

Utam Aszódtól Kassáig szót sem érdemel.

Miskolcig már voltam, azon túl még nem, s így Kassa volt az első hely, mely kíváncsiságomat igénylő. Utazásom harmadik napján estefelé végre megláttam a kassai gót templomot, mely a város közepén úgy áll, mint valami óriás barát sötét csuklyában. Maga a város szép, igen szép halott. Semmi élet benne.

A pesti gyorsszekér csak Kassáig jár; onnan egy másik viszi az embert Eperjesig. Kassára úgy uzsonnatájban értünk, s az eperjesi szekér csak másnap indult, s így az éjet ott töltém. Gyalázatos fogadónak leggyalázatosabb szobájába esvén, resteltem otthon maradni. Bejártam a várost. Különbö az is csalt kifelé, hogy – amint már többektől hallottam – Kassán igen sok szép leány van, s ezek látásáért én mindig örömet fáradok. De biz én egyetlen egy szép fehércselédet sem láttam,

kivéve azokat, melyek föstve vannak címerül imitt-amott a boltok elébe; már ezek oly remekek, hogy Pestre is beillenének, ha a Váci-utcába nem is, de a Váci-útra bizonynal.

Bevetődtem a színházba is, hol német komédiások remekeltek a kontárkodásban. Én játszottam hatodmagammal Ozorán, Cecén, Szilas-Balháson, Sár-Bogárdon stb., de soha sem nyaggattuk így halálra a művészetet, mint ezek. Oh, városa Kassának! vagyon a te környékedben bősége az erdőségnek, melynek fáin teremnek ágak, különösen alkalmasak furkóbotokra; és te városa Kassának, még sem használod ezen ágakat fegyverekül, hogy velük kiugrasd falaid közül a művészetnek ezen halálos ellenségeit; oh nem, te ezt nem teszed, sőt inkább seregestül csődülnek mindkét nembeli lakóid a spektákulumokra, s hallgatják – a gyönyör tengerében fuldokolva – az irgalmatlan ordításokat és hebegéseket; és ha elérzékenyülésre kerül a dolog, tehát elérzékenyülnek szende lelkű leányaid, és elérzékenyülve omlanak azon bajnok ifjak karjaiba, kik a XIX. század rettegetésére katonásdit játszanak.

Kora hajnal volt, hogy másnap az eperjesi gyorsszekérre ültem. Egymagam utaztam, mi már régi ohajtásom volt. De nekem a sors mindig akkor ad kanalat, ha levesem nincs, és viszont. Kényelmemet nem használhattam, mert a hideg miatt a szekér egyik zugába zsugorodtam. Hűvös, ködös, komor volt a reggel, mint szívemben – Kassa emléke, hol magyar szót alig hallottam.

Eperjesen Kerényi Frigyeshez szállottam, s nála tölték egy hónapot.

Szerencsés egy fickó ez a Kerényi, kénye-kedve szerint élheti világát s könnyen fütyölhet, pamlagán heverészve, ha bizonyos urak rákiáltják az anatómát, hogy ő nem költő.

Tompa is Eperjesen volt. Nevelősködött. Kétszáz bankó forintért. Miska pajtás! Rád illenek nagy druszád szavai:

„Megnehezült az idők viharos járása fölötted!”

De vigasztaljon bajtárs, hogy velem egy csillag alatt születél, kis különbséggel – te a sorsnak mostoha, én édes, de kitagadott gyermeke vagyok. Téged eltaszított magától a sors, én pedig elpártoltam tőle, mert függeni senkitől nem akartam, nem akarok... s így tán méltán is neheztel rám. De semmi! azt olvastam én egy régi magyar játékszini zsebkönyvben, hogy

*Lesz még idő, bár sokára,
Amikor a magyarúl
Éneklő fők homlokára
Borostyánág kanyarúl*

Vagy alkalmazva:

*Lesz idő s tán nemsokára
Amikor a magyarúl
Éneklő fiúk markába
Bankóteljes tárca húll.*

Boldog órákat töltöttem Kerényivel és Tompával. Nem említem a többiekét, kiknek barátsága örökre édes emlékezetűvé tette ezt az utamat; mert annyian vannak, hogy egész lajstrom lenne, ha mindegyik nevét leírnám.

Egy este a tanuló ifjúság fáklyás zenével tisztelt meg. Megvallom, hogy ez engemet meg nem lepett. Nem elbizottságból, a világért sem.

Mikor még nyomva sem láttam nevemet, csak magamnak firkáltam; mikor még statiszta

voltam a pesti Nemzeti Színháznál s hordtam a szinpadra a székeket és pamlagokat, s a színészek parancsára kocsmába szaladtam seréért, boréért, tormás kolbászért stb.; mikor még strázsáltam vagy főztem a kukoricagombócokat közlegény társaim számára, s mosogattam a vasedényt oly téli hidegben, hogy a mosogatóruha ujjaimhoz fagyott, s mikor a káplár „menjen kend!”-je lehajtott a havat kihordani a kaszárnyaudvarból: mindenkor már világos sejtéseim voltak arról, mi velem egykor történni fog, s mi meg is történt. Megálmodtam az őrszoba meztelen faágyán, hol – mint de Manx báró – az egyik oldalamat alá tettem derékaljnak s a másikkal betakaróztam, megálmodtam itt, hogy nevet szerzek két országban, melyet az egész világ kritikusaik ordító csordája sem lesz képes megsemmisíteni. És álomom teljesül lassanként... nem, sőt hamarább, gyorsabban, mint gondoltam. Amerre csak jártam, öleltek, szerettek... bár gázoltatásomra mindent elkövetnek a kritika hősei. Én csak azt mondom nemzetemnek, mely figyelmére méltatott, hogy figyelme nem lesz eltékozolva! – –

Ha kritikusok nem volnának: a világon legjobban utálnám a tejfölös tormamártást, de így azoké az elsőség, s csak második helyet foglal a tejfölös-torma. Ettől reszketek, ha valahova hínak ebédre, mi Eperjesen – s általjában egész utam közben – gyakran megesett. Ezt csak azért írtam ide, hogy ismét Eperjesre térhessek, valami összefüggéssel.

Vannak házak, melyekbe mihelyt belépek, úgy érzek, mintha otthon volnék; vannak ismét, mikbe sehogy sem tudom magam otthonosítani. Így vagyok a városokkal is. Eperjes azok egyike, hol az első pillanatban otthon voltam. Tudj' isten, olyan kedves város nekem ez az Eperjes; csinos, szép, zajos, vidám, barátságos tekintetű. Olyan, mint egy életteljes fiatal menyecske.

Hát még a tájéka! Magyarországon nem sok lehet. Kora reggelenként ki-kimentem a város keleti oldalán emelkedő Táborhegyre, hol hajdan Caraffa ágyúí ordították e mártírvárosra: rettegj! Innen néztem szét a vidékre, mely gyönyörködve mutogatta magát előttem, mint a gyermek, kinek édesanyja új ruhát hozott. Mert ekkor jött meg a természet anyja, a gondos tavasz és öltöztette meztelen gyermekét szép, új, tarka köntösbe. Tiszta időben éjszaknyugatról magas bércek vállalai fölött a Tátra hófedett csúcsa piroslott a nap első sugaraitól, mint valami borozó aggastyán király homloka.

Egy kis órányira Eperjestől szomorodik Sáros romja, Rákóczi egykori fészke. Voltam rajta. Dehogy mulasztanám el valami rokonomat megtekinteni, ha csak szerét ejthetem. Oly jólesik színóm a dicső lovagkor levegőjét, melyben születnem kellett volna igazság szerint. Én a tollat meglehetősen forgatom, de úgy érzem, nagyobb hivatásom lett volna a kardviselésre, mire, fájdalom, későn születtem.

Valami nyolcan kerekedtünk föl Sáros romjait meglátogatni. A hegy alatt elhagytam a társaságot s összeszedtem magam, hogy hamarabb érjek föl; mert tartottam tőle, hogy könnyeimet el nem fojthatom... s én nem szeretem, ha más sírni lát engemet. E várra vonatkozik *A rom panasza* című versem.

Lejövet, amint a hegyoldalon pihentünk, mellénk sompolygott egy szegény lengyel fiú. Tudtuk, mit akar; mindnyájan adtunk neki valamit... letérdelt s lábainkat akarta megcsókolni... Oh, emberiség, sülyedt emberiség, hol van megváltód?

Általjában mentül inkább közeledtem a Kárpátokhoz, annál nagyobb szolgágot láttam, s ilyenkor megeresztém képzetem szárnyait és leröpítém lelkemet szülőföldem rónáira, hol az emberméltóság a legalacsonyabb kunyhóban is magasan tartja büszke fejét.

Oh, felföld! Csak azért emelkednek bérceid a felhőkgig, hogy annál inkább szembe tűnjék lakóid görnyedezése? – –

És ha én Eperjesen ki-kijártam a Táborhegyre, az nem csupán a táj kedvéért történt; hanem egyrészt, vagy tán leginkább azért, mivel egy gyönyörű barna leányka esett utamba. Gyönyörű barna leányka volt, igazán; s ritkán mentem el ablaka alatt anélkül, hogy ott ne láttam volna. Ilyenkor aztán egymásra pillantottunk, és mosolyogtunk, mintha régi ismerősök volnánk, pedig soha nem szóltunk egymással. S ez így tartott otlétem alatt, sőt napjában többször is. És ha én hajnalban elmentem ablaka alatt, mikor ő még kétségkívül álmodott: akkor szépséges gondolataim támadtak; de szörnyű prózai embernek is kell lennie, kinek szépséges gondolatai nem támadnak, ha hajnalban

valami gyönyörű leány ablaka alatt megy el.

Eperjestről Lőcsére mentem. Kerényi velem utazott. Egész Szepes-megye határáig csaknem folyvást emelkedik az út, a hegyek szemlátomást növekednek, a fenyvesek kezdődnek, melyek alatt sűrűek, fölfelé mindinkább ritkulnak, s a tetőt csak néhány éri el... mintha valami katonák volnának, akik várat ostromolnak.

És eléri az ember a szepesi határt, melyet Branyiszkónak neveznek, és áll az egyik oldalon lejtős, s a másikon meredek roppant bérc tetején, honnan belát a gyönyörű Szepes tündérvölgyébe, látja Váralját s mellette pusztá várfalakat, melyeknek egykor bíboros termében született Zápolya; látni pedig a láthatár végén egész magamivoltában azt a kis vakandturást, mit Tátrának neveznek; mindezt látja az utazó, és ha az utazó költő, akkor fölkiált, mondván: ... nem, semmit sem szól, nem szólhat, némán bámul; ha pedig az utazó kritikus, akkor föllekesül szívének kilenc-tized része, s azt mormogja fogai közt: meglehetős!

Egyik lovunk patkója leesett; míg azt fölütötték, folyton meredtek szemeim a Kárpátokra, az egymásra hányt millió piramisra. De lelke, mint a gyermek, ki megpillantja, hogy gondviselője nem figyel rá, lelke elsuhant észrevétlenül messzire, messzire, oda, ahol nincsenek hegyek, hol halmok is alig vannak, hol a Duna omlik méltóságosan, mint Vörösmarty hőskölteményei, hol puszták nyúlnak el, hosszan, mintha a világ végét keressék, hol a látkör egy óriás palota, melynek tetején a napnak gyémántcsillárja s oldalán a délibábok tükrei függenek, mikben kedvtelve szemlélik magokat gulyák és ménesek... ide, ide szállt lelke a Kárpátokról, az én édes hazámba, a szép Alföldre!

Reggel indultunk s délután értünk Lőcsére. Még aznap tovább akartunk utazni, de a város minden lova – még a postamester is – szántani volt. Ennélfogva a nap hátralevő részét a vén Lőcsébe kelle töltenünk, melyben igen sok szép fiatal leányzó szívecskéje dobog ... de nem a magyar nyelvért, s ezért, bármi szépek, nem méltók, hogy róluk többet szóljak. Amelyik leány nekem tetszeni akar, magyar legyen az lelkestül-testestül, különben zsebkendőjét sem emelem fel a földről, ha leesik; de az igaz magyar leányért... oh, azért mindent megtennék, amit csak hősi elszántság tehet... még meg is házasodnám.

Másnap jókor reggel Késmárkra értünk, a Kárpátok tövéhez, és ... esős idő volt. Egy fikarcot sem láthattunk a Kárpátokból. És mégis azt mondják, hogy Tantalus históriája mese! Hányszor van az életben, hogy mikor az ember már szinte ujja hegyével éri az almát, a sors elkapja tőle s fűgét mutat!

Délelőtt meglátogattam Kerényivel Hunfalvy Pált, a tanítványaitól általánosan szeretett professzort... ezt azért hozom föl, mert oly ritkaság, mint most nálunk a józan és becsületes kritikus. Megnéztük Tököly várát, melynek még legépebb része a kápolna, bár ebben is már hanyatt fordulva hevernek a földön a szentek és angyalok; szegények!

Délután borozni és sonkázni mentünk egy nyugpénzes kapitányhoz, ki Eperjestől idáig velünk jött a gyorsszekeren, és aki igen derék, jóra való ember. Ezen sonkázás et compagnie-nak tulajdonítsa a tisztelt tanuló ifjúság, hogy este – midőn zenével volt szíves megtisztelni bennünket – mind Kerényi, mind én oly classice szónokoltuk el köszönetünket, hogy Gaal Obscurides Simpliciusa ránk is elmondhatta volna: ezek sem tanulták Quintilianust vagy Cicerót de oratore.

Nagyon resteltem azt a históriát, hogy csak egy napomat szántam Késmárknak, s akkor sem láthattam az eső miatt a Kárpátokat onnan, ahonnan legjobban láthatni. Azonban szerencsémre másnap reggel korán indultunk; ott feküdt még a Tátra egész pompájában, mint valami alvó szép leány, ki álmában lehányta takaróját, mely bájait leplezte. Gyönyöríttasan szemlélttem egy darabig... mert aztán fölriadt – tán a kocsizörgésre – s mintegy elszégyenülve burkolta magát köd paplanába... a Tátra... a szép leány.

Azért siettem el Késmárkról Iglóra – a szepesi 16 város egyikébe –, mert van ott egy család, mely engem már rég kívánt ismerni s én azt viszont. Kedves, patriarchalis család! nem foglak én elfelejteni téged. Nem fogom én elfelejteni az öreg családapát, ki magában két világrész: Európa és Amerika; ősz feje a megvénült bölcs Európa, szíve pedig a fiatal Amerika, hol végtelen őserdők zöldelnek, az életkedv és remények erdői; nem fogom elfelejteni a családanyát, ki egyszerű és jó,

mint az én anyám... és nem fogom elfelejteni gyermekeiket, miként nem a fának lombjait, melynek árnyékában oly édesen pihentem. És vannak még többen Iglón, kik céljokat érték, ha az volt céljuk, hogy örökre emlékezetessé tegyék ott mulatásom idejét, mi három hétig tartott.

Három hetet töltöttem Iglón, melynek lakói és tájéka egyaránt gyönyörködtettek. A Kárpátok egészen oda látszanak, de ottlétem alatt tán sohasem álltak köd- vagy felhőtlenül; s e derű-borúban úgy tetszettek nekem, mintha volnának a természet oltára s a felhő és köd körülötte a tömjénfüst.

Kissé ködös reggel volt, mikor Iglóról elindultam Rozsnyó felé. Vissza-visszanéztem a Kárpátokra... alig látszottak a homályban... szinte nem, tudtam; képzelet-e vagy való?... mint mikor emberekkel találkozunk, kiket álmunkban láttunk-e vagy csakugyan régi ismerőseink-e nem tudjuk. Végre eltűntek előlem, mert magas bércek határtalan fenyvesei közé jutottam.

Szépek azok a fenyűk, amint a szellő rengeti sötét, melankólikus lombjaikat, míg köztük a madarak vígan fecsegnek; olyanok, mint valami szomorú barna leányka, kit vigasztalnak, s ki fejrázva válaszol bágyadt mosollyal:

– Nincs vigasztalás számomra!

S ezek közt a szomorú barna leánykák közt mint nyargalnak a patakok, e pajkos, fűrge gyerkőcök, kiknek gyermeki szíve még föl nem fogja a fenyűnénikék bánatát. Hah, mint vágatnak szilaj kedvökben jobbra-balra, s mint hányják a bukfenceket a hegyekről a völgyekbe, hogy akármely bajazzónak becsületére válának.

És lakik a bérceken egy komor, mogorva férfi, a fergeteg; ezt a csintalan parasztgyerkőcök addig boszantják tréfás fecsegéseikkel, hogy egyszer türelme szakadtán fölpattan, utánok rohan, s akkor ugyancsak megcibálja üstökeiket, a habokat.

Van e fenyvesek között egy kimondhatatlan szép L alakú völgy. Kis-Hnilec... vagy hogy hívják. Az első fogadónál, melyet benne találtam, reggeliztem, bár ezt már Iglón is tevém; már előtte megpillantám a kocsmárosnét, ki igen szép volt, s én kocsmárosnék iránt különös hajlandósággal viseltetem.

Tovább haladva Rozsnyó felé, szelidül az eddig zordon táj; a fenyűk közé más, világosabb zöld fák elegyednek... nem tudom: micsoda fák? mert isten nélkül való rossz botanikus vagyok... mint a magyar olvasóközönség, ki annyi füzfa- és bodzasípöt tart valami mahagóni fuvolának.

Veszverésen (egy gömöri faluban) ebédeltem, vagyis megálltam ebédelni, de semmit sem kaptam. Még kenyerek sem volt az istenadtáknak.

Innen Rozsnyó valami egy óra járás. Egy szabóinas kapaszkodott kocsim saraglyájába. Eszembe jutott: – mikor én gyalogoltam így Mohácstól Pozsonyig – s még hosszabb utat is, – mily jól esett, ha fölvettem mellettem elhaladó szekér, vagyis mily jól esett volna, ha fölvettem volna ... s fölültetem a gyereket.

Ettől tudakoztam meg a legbecsületesebb fogadót, s oda szálltam.

Három napot valék töltendő Rozsnyón. A másodikat az Aggtelek megnézésére használtam, mely ide – a rossz út miatt – öt órányira esik.

Rozsnyó völgyben fekszik magas meredek hegyek között, mint az alamizna-krajcár a koldus kalapjában. Aggtelek felé Pelsőcig hosszú, keskeny völgyön keresztül visz az út; ha ezt a hosszú, keskeny s rozsnyói kerek völgyet valamivel tele öntenék, egy óriási bunkósbót alakulna. Egyébiránt kellemes utazás esik benne. E völgy egy roppant nemzeti zászló is egyszermind: vörös föld, fehér kősziklák, zöld erdő.

Mindjárt Rozsnyó mellett van Berzéte, hol Erdélyi János oly sok szép dalt írt. Én öt nagyon szeretem.

Berzéte mellett egy kis omladékot pillantván meg a hegyoldalon, kérdem kocsisomtól: mi volt ama rom?

– A biz, uram, klastrom volt, vörösbarátok laktak benne (felelt a kocsis); hejh, furcsa egy hely ám az. A jószág világért sem legel azon a tájon éjfél idején. Kincs van ott elásva; minden

esztendőben bizonyos nap kiterítik a fal körül ponyvára; csakhogy bele nem markolhatni, mert egy kakas őrzi. Isten ments, hogy valaki oda közeledjék... a kakas kiásná a szemeit.

Ezt mesélé kocsisom.

Bámulva kiálték föl:

– Ejnye!

– Biz úgy... – tevé hozzá amaz.

Pelsőcön, hol Gömör-megye gyűlései tartatnak, szivart vettem.

– Majd papírba tekerem – szólt a boltos.

– Oh, nem szükség...

– De kérem, csak tessék id'adni; nem fognak úgy megszáradni...

Aggtelekre érvén, vezetőt hívtam s fáklyákkal ellátva magunkat, elindulánk a barlangba, melyet Baradlának neveznek ottan, s mely mindjárt a falu mellett van. A kálvinista rektor künn ácsorgott a ház előtt; vezetőim meghívására ő is hozzánk szegődött. Bementünk.

Oh, ti szűkkeblü emberek, kik mindenben örökké szabályokat kerestek és állítottok, jertek ide és boruljatok térdre a szabálytalanság remeke előtt!

S mi az a szabály? Semmi más, mint a sánta közepszerűség mankója.

Soká tünődtem: mint eredhetett e barlang?

És kitaláltam.

Mikor a mennyországból kiebrudalták a pártos angyalokat, itt kezdték jövődöbéli lakásukat, a poklot, ásni; azonban itt nem boldogulván, másfelé fordultak. Képzeltetni, mint fáradtak a szegény ördögök e sikertelen munkában, izzadságuk még most is csepeg e félig kész pokol oldalairól és tetejéről.

Mint említém, a falubeli rektor is velünk járt. Ezt a fiatal embert meglepem, gondoltam, a barlang belső végéhez érve, hol a látogatók fölkarcolják neveiket. Bevéstem hát nagy betűkkel én is nevemet.

– Tán el sem lehet olvasni? – kérdezém csak azért, hogy oda nézzen és bámuljon.

– Oh igen, felelt ő, el lehet: Petőfi... – de, irgalmatosságos egek! Ezt oly hideg vérrel, oly minden tiszteletérzés, oly minden meglepetés nélkül mondta ki, mintha ez állt volna ott: Kiribicza Istók vagy Sujánszky, vagy Badacsonyi vagy nem tudom mi?

A faluban van egy könyv, mint más efféle helyeken, hova a látogatók beírják magokat. Vannak aztán e nevek mellett sorok, mik a barlangban támadt érzelmeket és gondolatokat akarnák tolmácsolni...

Oh jaj!

Rozsnyóra késő este értem vissza. Nagy zaj volt egész éjjel a városban... küszöbön állt a tisztujtás. Ablakom alatt is olyat-olyat ordítottak, hogy az egek repedeztek volna bele, ha oly rekedt torkok nem működnének vala... alkalmasint a sok szomjazás szárította ki a gégeket.

Én politikus nem vagyok s így a tisztujtás annyiból érdekel leginkább, hogy ez alkalommal a költészet is igénybe vétetik. Többek közt imezen költeményt hallám akkor éjjel a piacon zengeni:

Van még egy garasom,

A ..... nak adom;

Vegyem rajta spárgát,

Akassza föl magát.

Rövid, de fontos... mint ama furkósbot, mit kortesek hosszú ingujjaik alatt hordoztak, s mit ők úgy neveztek, hogy: pártfogó.

Következő nap Rima-Szombatba mentem a rozsnyói luteránus lelkésszel, kinek eszét tisztelni, szívét szeretni tanultam meg. Utólértünk egy fehér tollas kortescsapatot. (A másik párt zöldágas volt.)

– Majd elfújja a szél a kakastollat! – kiáltanak a helységekben a zöld-ágasak az ellenpártiakra.

– Majd megeszi a cserebogár a zöld ágat! – válaszoltak ezek.

– Ki éljen?

– ...ósy!

– Hát ...afy?

– ...afy csak k...fi.

– ...afy hazafi!

– Éljen .....ósy!

– Bánom is én...

És így haladtak kurjongatások közt muzsikaszóval.

Egy csárdánál megállottak. Leszállván a kocsikról, egy vén kortesnek úgy tetszett, mintha ismerné szomszédját.

– Jer ide, öcsém – ekkép szólalt meg –, jer ide, hadd morzsoljalak össze... s érzékeny ölekezés következett. Mi az összemorzsolást illeti, nem hiszem, hogy a fenyegetőző jó öreg egy érett szőlőszemet is össze tudott volna morzsolni, úgy el volt ázva.

Gömörön megháltunk. Itt kettőt találtam, mi figyelmet érdemel; a torony és a temető.

A torony tetején van kereszt, csillag és félhold... qu'est-ce que cela?

A temető pedig páratlan a maga nemében. Oly meredek hegyoldalon fekszik, hogy a halottat – kivált sáros időben – kötéllel kell fölhozni. No, ha megriad a föltámadás trombitája, ezek a szegények borzasztó szalto mortálét fognak csinálni, mielőtt rendeltetésük helyére jutnának.

A fogadóban, ahol háltam, egy lőcsei színlap diszíté a falat – alkalmasint kép helyett. Többek között ez volt benne: „Magyar színészek által *** igazgatása alatt mai napon (alá: nyomtatott ebben az esztendőben) adatik: Tisztujítás – parentézisben alatta: restauráció. – Eredeti vigjáték 4 felvonásban. Írta Nagy Ignác a tudóstársaság költségén.” No lám! Azt nem is tudtam, hogy iratnak színművek a tudóstársaság költségén.

És most haladék nélkül menjünk Rima-Szombatba, hova a nemesség is begyül nemsokára. De addig még ugorhatunk egyet... Pestig.

Pesten október 10-kén 1844-ben nagy dolog ment végbe, mint a világtörténet-írók nem fognak említetlen hagyni ... játszottam a Nemzeti Színházban Szigligeti *Szökött Katoná*-jában Gémesy nótáriust. Azt beszélnek, hogy megbuktam benne... de ez nem igaz, mert... én nem hiszem. S ez, azt tartom, elég ok a főntebb roszindulatu állítás megcáfolására. Az igaz, hogy e helyett: „Julcsa kisasszony a menyasszony”, ezt találtam mondani, hogy: „Julcsa kisasszony a vőlegény”, hanem ennél bolondabbakat is szokott mondani Lendvay, aki pedig meglehetősen színész. Szóval: nem buktam meg; s játék után egész diadalérzettel mentem vacsorára a „Komló”-ba. Itt kötöttem barátságot borozás közben két gömri fiatal emberrel, Sz. Lajossal, aki igen jó fiú, hanem a felesége szebb még, mint ő, és H. Jancsival, akire az ég úgy árasza mindennemű áldását, mint ő árasztja magába a bort. – Ebből az egész históriából pedig, urak, azt akarom kihozni, hogy Rima-Szombatba érvén, először is eme két barátomat iparkodtam megtalálni. És csakugyan akadtam a megyeház előtt egy ismerős arcra a sok idegen között.

– Egy szóra kérem... – szólítám meg, őt félrevezetve.

– Tessék.

– Hogy híják Önt?

– H. János...

– Hát hisz' úgy ismerjük egymást, én Petőfi...

– Te vagy, pajtás? most ismerlek.

– Különben nem csoda, ha mingyárt nem ismertünk egymásra: ködös idő volt, mikor megismerkedtünk stb.

Nagyon sajnálnám, ha mindez érdektelen volna a nyájas olvasó előtt. Én elbeszéltem, mert előttem igen fontos esemény, miután H. barátom látott el R.-Szombatban létem alatt szállással, mi nem csekélység tisztujítás idejében, mikor a galambházak is meg vannak rakva vendégekkel. H. barátom házánál tettem véletlenül egy nevezetes fölfedezést: mint kerülheti ki az ember azt a kellemetlenséget, hogy haja bepelyhesedjék?

A pusztta földön kelle hálni.

Egy éjjel, későn érvén szállásomra, minden ágyat megnépesedve találtam, s így nem maradt egyéb hátra, mint a földre fekünnöm, mi annyiban meg lett jutalmazva, hogy azáltal ama nagy fölfedezésre jutottam.

Egyébiránt a következő éjjel jó idején hazafelé tartottam, nehogy ismét kénytelen legyek valamit fölfedezni. A fölfedezések nem magyarnak valók... bajlódjanak azzal más nemzetek.

Az egész tisztujítás példás renddel ment végbe. Kár, hogy esős idő volt.

Esett az eső, amit én egyébiránt csak akkor vettem észre, mikor már sarat gázoltam a piac közepén, ahol álltam egész délelőtt... mert a megyeház szélső ablakaiból hölgyek néztek alá, s én egy hölgy szeméit bámultam, melyekből oly tiszta ég mosolygott.

Másnap kineveztettem, és fölesküdtem táblabírónak... Isten és Gömör-megye kegyelméből.

Már nagy mehetnékem vala Pestre, melyet elég hálátlan valék megunni... pedig csak ott van maradásom, sehol a világon máshol, csak a szép, kedves Pesten! Minden lépésem, mely ez útban messzebb, messzebb vitt Pestről, egy-egy kötélle vált, mely visszahúzott, hatalmasan. És mi vonz engemet úgy oda?

Mi?

Minden! És azok a jó pajtások, a vidám, zajos pajtások s – egy szomorú, csendes sírhalom.

Rima-Szombatból tehát mentem volna egyenest Pestre, de több rendbeli meghívásra kitértem még egy pár közeleső faluba: Kisfaludra és Várgedébe a füstös szobáju Adorján Bódi s a lángszakállu Kubinyi Rudihoz.

És meg nem bántam.

Pompás napokat töltöttem Várgedén... de azt nem is mondom ezután, hol töltöttem időmet... mindenütt, ahol csak megfordultam, a legjobban.

Említésre méltó Kubinyi R. könyvtára, mely magába foglalja az angol, francia, német, olasz s spanyol irodalom remekeit s csaknem az egész magyar irodalmat. Csak aztán sok ilyen jóra való ember volna hazánkban, mint K. R.!

Várgedéről két kirándulást tettem, Losoncra és a salgói és somoskői várromokra.

Losoncra menvén Várgedéről az út Füleken visz keresztül, hol szinte romokban fekszik az egykor nevezetes vár. Természetes, hogy összejártam; de kimondhatatlan harag fogott el, midőn láttam, hogy a romokat lehordják az utcákat tölteni... hogy amely köveken őseink szent vére szárad, azokon most tapodjanak...

Fülek sokáig volt a török kezében. Ha naponként abból a borból kellett volna inniok, melyet én

itt a kocsmában ittam: fogadom, száz évvel előbb szabadult volna meg tőlök Fülek.

Fülektől aztán Losoncig semmi nevezetést nem ér az ember, az utat kivéve. Ez az élő embert halálra s a holtat életre rázza. Én meghaltam, s föltámadtam rajta valami hatszor.

Losoncon ekkoriban csak egy napot töltöttem. Ezalatt megnéztem Gácson a várat s a posztógyárat. Az utóbbi szemlélésében jobban gyönyörködnék tán az idegen, ha nem volna meg testének azon része, mely a tobák, fricska stb. kedvéért teremtett. A vár, melyet a Forgách grófok birnak, nem igen ó: körülbelül a tizenhetedik században épülhetett. Bejártam néhány teremét, melyek közül leginkább vonta magára figyelmemet az, hol a családképek vannak. E képek egyikétől alig tudtam elválni. Egy hölgy volt: szép, fiatal és tébolyodott.

Épen delet harangoztak, mikor a kirándulásból visszatértem Losoncra, hol az én kedvemért készült roppant ebéd várt egy roppant magyar embernél.

Másnap visszavitt S. A. barátom (ki ide is kihozott) Várgedére, ugyanazon az úton, melyet már volt egyszer szerencsém passzirozni.

Füleken megálltunk a kovács előtt, mert egy lovat patkoltatni kellett. Én még most is nagyon szeretem a kovácsműhelyeket; gyerekkoromban kovács akartam lenni. S nem lett volna-e jobb? most piszkos kezekkel verném a vasat, ahelyett, hogy engem vernek piszkos kritikusok.

Várgedéről – az eső miatt néhány napi várakozás után – a második kirándulást tettük többen Vecseklőre (egy barkó faluba). Útba esik Hajnácskő... most már nem is rom, mert tulajdonosa ledöntette végkép. Innen egy negyednyire van fürdő és savanyú víz, mely egészen olyan, mint a parádi, csak gyöngébb egy kissé. Míg itt uzonnáztunk: Csomai Jóska cigánybandája gyönyörű nótákat húzott Lavotta, Csermák s másoktól; s különösen megragadt – melyet most először hallottam – a karancsaljai nóta. Hogyne! Az ég is derült-borult hallatára... egyfelől nap süttött, másfelől eső esett... szóval, magyar nóta, magyar vigalom megtestesülése volt.

Vecseklőn megháltunk, s másnap korán reggel indultunk Somoskőre, a Mátra egyik ágán – a Medvesen – keresztül.

Somoskő nem nagy vár volt, nem is nagy hegyen fekszik... de bámultam építését, mely gyönyörű öt-hat-hét-szögű kövekből van. Oldalában elszórva hevernek a hasonló falu házai, melynek lakói csaknem idillikus életet élnek még. Amint lejöttünk a várról e faluba, egy parasztság házához hitt bennünket, s ott – fölszólítatlanul – jól tartott édes és aludt tejjel. Nagynehezen birtuk rávenni, hogy pénzt fogadjon el. A jó emberek!

Ide Salgó egy órányira esik. Azt beszéltek e faluban, hogy mikor Salgón a török volt, innen a somoskői várból oda lóttek a magyarok, s egy töröknek, ki evett, épen a kanalat lótték ki a kezéből... mire a pogányok nyakrafőre elinaltak Salgóról, a mai napig sem tértek vissza. Hol van oly merész képzeletű költő, mint a nép?

Jó, hogy vezetőt fogadtunk Somoskőről Salgóra, mert tán föl sem találtunk volna e várra. Oly rendkívüli helyen fekszik, hogy gondolatnak is örült volt oda építeni. Környékezi rengeteg erdő, bükk, cser, tölgy, s egyéb fákból. A hegy teteje óriási gránitszikla s e fölött állott a vár, melynek most már kevés maradványa van. A legmagasb fal mintegy két öles. Talán nem volt Magyarországon vár, mely oly közel szomszédja lett volna a csillagoknak, mint Salgó. Sokáig ültem romjainak legfelső csúcán; tekintetem mérföldeken, lelkem századokon túl barangolt.

Estefelé értünk vissza Vecseklőre, eltelve a nap élvezeteivel, és jól kiéhezve, minek orvossága egyébiránt készen várt bennünket Vecseklőn... Kubinyi Rudi szakácsának emberségéből; minek ismét az a rosztól következése lett, hogy igen jól laktam, s ennél fogva gyötrelmes álmaim valának.

Amint vissza Várgedére mentünk, figyelemre sem méltattam Hajnácskőt, pedig míg Salgót nem láttam, nem győztem bámulni a meredek, cukorsüvegalaku bérceket, hol a vár volt.

Az út Fülektől Losoncig sokkal mélyebben véste magát emlékezetembe, semhogy is elfeledtem volna, ennél fogva most Rima-Szombaton keresztül mentem Losoncra. Rima-Szombat csinos kis város; de az a két roppant fogadó benne úgy veszi ki magát, (hogy magyarosan szóljak) mint mikor a kis unoka fölteszi nagyfejű öregapja pápaszemét. A város alatt folyt a Rima vize, melyben úgy

megfürödtem, hogy majdnem belefúltam. Nem nagy a víz, hanem épen malom alatt esett a fürdés, hol egyenest keresztül akarván csapni, a habok alá sodortattam. Ha mégis bor lett volna, de vízbe fúlni ... szekatura! – Hajdan a szép költői világban csak passzió lehetett így meghalni... a szirének és nimfák karjai között; de most már oly prózai a világ, hogy a szép zengzetes nimfák és szirének rút, néma halakká és rákókká változtak... piha! E meséből az a tanulság, hogy szép, aki jól tud úszni, amivel én sokkal kisebb mértékben dicsekedhetem, mint sok magyar versíró-kollégám, kik tengernyi vizenyős verseikbe fúlnak bele.

Losoncon egy hetet tölték. Dicsőséges eszem-iszom világ volt... egyébiránt szellemi élvezetek nélkül sem szűkölködtem; mert Losoncon sok lelkes barátom és sok kedves leányka van. Azt is híresztelték– alig értem oda –, hogy házasodom, s hogy kit veszek el, mi rám nézve igen is hizelgő volt; de mindazonáltal e hírt csak mende-mondának vagyok kénytelen nyilatkoztatni... megnyugtatóra mindazon hölgyeinek, kik érettem tán titkon epednek, viszontszerelemből várva földi boldogságukat.

Losonc igen mulatságos kis város... a deákság gyakran verekedik. Hős fiúk! az idén is agyonverték egy csizmadia-legényt! Béke hamvaira!... és borostyán a ti homlokaitokra, hazámnak ifjú bajnokai!

És Losonc egyébként is mulatságos városka. Nem említve fürdőjét, van itt egy uriember, ki ha az utcán mutatkozik, az egész város gyerkőcei fütyölni kezdenek. E hajborzasztó zene kíséri őt utcából-utcába. Az egész história, ha jól értesültem ez:

Az említett uriember több gyönyörűséget lel a borban, mint a vízben. Egyszer, midőn volna illetően berugott állapotban, megállott közel egy kutyához, s azt fütytyeivel csalogatta maga után... de a kutya meg se mozdult, mert hiányában vala a mozdulás egy mellőzhetetlen kellékének; az életnek. E történetnek valaki szem mellátó tanuja volt, s hinc illae fütytyölések.

Szinte Losoncon van egy öreg funerátor, kire a város egyetemes fiatal sarjadéka azt szokta kiabálni, hogy:

– Kuvik, kuvik!

Ez a szegény öreg Vácról származott Losoncra. Ama kiabálások üzték őt ide előbbi lakhelyéről. És megérkezett szép álmaival jövődjé felől, s amint a városba lépe, ekkép idvezelték:

– Kuvik, kuvik!

És a jámbor aggastyán békén tűr, mígnem türelme megszakad; ekkor a gyerek után lódul és hajigál utánok tégladarabokat... de a gyerekek megfeszítik gyors inaikat, egyet iramodnak, s kétszerezett energiával replikáznak a tégladarabokra, ordítván s üvöltvén:

– Kuvik, kuvik!

Losoncról Balassa-Gyarmatra mentemben semmi baj sem ért, kivéven, hogy a köpönyegemet Losoncon felejtvén, érte a kocsist vissza kellett kelle küldenem majd félórányi járásról; – a kocsis visszafutott, s elhozta a köpönyeget, de nem az enyémet, hanem a másét, s így magamnak kelle visszalódulnom. Végre útnak indultunk, s mentünk most már csakugyan minden szerencsétlenség nélkül... csak útitársam köpönyege s a kocsisnak egy lőcse veszett el. A köpönyeg megkerült, a lőcse nem, minek azon kellemes időtöltést köszönhetem, hogy folyvást oda kelle vigyáznom: nem esik-e ki a kerék?

Útba esett Ladány helység, hol a legszebb parasztfekötőket láttam életemben. Ha megházasodom, onnan hozatok fejkötőket feleségem számára. no! Már csak azért is megkérhetne minél előbb valami leányka, hogy vegyem el őt.

A nagy hőség miatt késő délután indulván Losoncról, éjfél lett, mire Gyarmatra értünk. Szép csillagos, holdas éj volt. Az egész város fölött némaság lengett (mondaná Sujánszky), a város fölött tehát némaság lengett, csak egy pár kocsmából hallatszott hegedű- és bőgőszó s az ivók egy-egy kurjantása... másnap vásár volt. A vásár legkedvesebb látványaim egyike... átaljában mindazon hely és alkalom, hol minél több embert láthatok. Én a természetnek is meleg barátja vagyok; de hiába, egy szép hölgyet, egy részeg embert stb. mégis sokkal nagyobb gyönyörűséggel szemlélek,

mint akármi tájat.

Gyarmaton megnézvén az igen szép megyeházat, s a most épülő roppant börtönt s a vásárban egyet fordulván, elindultam Vácra. Kocsisom egy váci molnár volt, ki lisztet hozott a vásárra... elmés ötleteivel igen mulattatott.

Amint felültünk, mondtam neki, hogy kemény lesz az ülése.

– Annál jobban fog rázni – felelt ő.

Aztán politikáról s teológiáról beszélünk... mi kár! hogy elfeledtem beszédeinket, mik a politikában s teológiában kétségkívül új epochát alkottak volna.

Rétságán ebédeltem egy ifjú férfiúval, ki valamivel előbb ért oda nálam, s kinek az arca az olyanoknak egyike volt, melyek első látásra vonzalmat öntenek az emberbe magok iránt. Alig váltottunk néhány szót s régi ismerők levénk. Nevét kértem. Megmondta s folytatá:

– Én nem is kérdezem: ki ön? mert tudom; ön Petőfi, nemde?

– Igen, s honnan tudja?

– Ki ne ismerné önt!

Igaza van, ki ne ismerne engem! gondolám önérzettel! Talán nem élnek tovább firkáim, mint én magam, tán addig sem élnek; meglehet, hogy életemben elhangzik nevem, mintha soha nem zengett volna... de ez engem háborítani nem fog, elég lesz nekem akkor annak tudata, hogy volt idő, mikor azt mondhattam: ki ne ismerne engem! szép ám csak pillanatra is birni egy olvasó közönség figyelmét, s hogy én ezt megnyertem, boldogabbá tesz végórámon, mintha kortársaimtól meg nem érte, de oly reménnyel halnék meg, hogy örök életű leszek az utókor ajkain.

A legkárhózasabb vekszák egyike, ha az ember Vácra siet, hogy a gőzösön még aznap Pestre érjen, s gőzös öt-hat perccel előbb indul el onnan, mint az ember ott terem...

Így jártam. Amint a váci hegyről leereszkedtem, ott ment a gőzös épen alattam, s mire a városba értem, a gőzös már... oh! denique Vácon kellett az éjt töltenem.

És ez kínos éj volt!

Valami kisértet bolygatott... nagyszerű, méltóságos alak, de minden tagja összezúzva. Másnap reggel tudtam meg: ki volt? Azon fogadóban, melyben hálтам, van a szinpad; ... az előttem megjelent éji kisértet kétségkívül az itt agyonvert szinművészet szelleme vala.

Nem akarván estig várni a gőzösre, megfogadtam a fogadós lovait, melyek korán reggel elég gyorsan ragadtak a már annyira óhajtott Pest felé, de mégsem oly gyorsan, hogy ne nyugtalankodtam volna. Hánykodásomban egy verset vágtam:

„Idvezlet Pesthez” ... Aki tudni akarja: milyen érzelmekkel léptem Pestbe, olvassa ezt a verset.

Úti levelek Kerényi Frigyeshez

1847

I.

Pest, május 9. 1847.

Kedves barátom, levelet kapsz s illetőleg leveleket fogsz kapni tőlem, s azon egyszerű okból, mert nem ígértem, hogy írni fogok neked. Csak az ne várjon tőlem levelet, kinek megígértem, mert bizonyos lehet benne, hogy oly hiába fogja várni, mint a cinkotai bakter az angol koronát. Írnivalóm, úgy hiszem, lesz elég, mert utazni fogok; érdekesen írom-e le majd utamat vagy nem, ez más kérdés, vagyis ez a kérdés. Iparkodni fogok legalább, hogy anélkül is unalmas falusi magányodat leveleimmel még unalmasabbá ne tegyem. Nagyon jól tudom én azt, oh barátom, hogy a világon minden unalmas dolog unalmas, de a legunalmasabb az unalmas levél.

A napokban indulok Szatmár felé, hol egy pár ölelő kar s talán egy pár ólmosbot vár. Amint hallom dühödnék az illetők *Nagy Károlyban* című versemért; nagyon sajnálom, de kimondhatatlanul örülök rajta, mert hisz épen az volt szándékom, hogy oldalba verjem őket, amint érdemlik... megvallom, jobb szerettem volna föbbe verni, de az üres hordó szörnyen kong s én nem akartam nagy zajt ütni. Különben fenyegetőző ólmosbotjaiktól korán sem reszketek úgy, mintha amaz ölelő karokra gondolok. „Oh szerelem, lelkem szép üdvössége...!”

Olvastad, mit ír felőled a Szépirodalmi Szemle? Ha eddig nem olvastad, ezután se bánts; nem érdemes rá, hogy véredet rontsd vele. Vagy olvasd el bátran, nem hiszem, hogy olyan ostobaság egy pillanatra is fölháborítana. Kategorice kimondja rólad, hogy nem vagy költő, s ilyet merni mondani felőled a legősvilágibb ostobaság vagy malícia; amazt megbocsátom, emezt a legnagyobb megvetéssel elhallgatom, hanem azon állítás egyszersmind szemtelenség is, ezt meg nem bocsátom senkinek és el nem tűröm senkitől... a Honderüt kivéve, ez már olyan nagyban úzi azt a mesterséget, hogy az ember benne, mint páratlan ritkaságban gyönyörködik. Ez a Honderü... de vigye el az ördög a Honderüt, mi közöm hozzá? a Szemléhez térek vissza. Igen, a Szemlének felőledi ítélete szemtelenség, mert szerkesztője s egyik-másik dolgozótársa szinte irogattak hajdanában verseket, s bizony-bizony nem állította őket a közvéleménynek egy hangocskája sem oly magasra, hogy rád lefelé mennydöröghessenek. Hanem hiszen hadd üssék a nagydobot! minél inkább ütik, annál hamarabb lyukad ki. Te pedig, barátom, légy nyugodt, s írv több olyan verseket, mint a *Fanni hagyományinak olvasásakor* vagy a *Ganovszky Pálhoz* vagy számos egyebek; s míg a csöcselék azt kiáltja rád, hogy nem vagy költő, addig a múzsa lehajlik hozzád egéből, s homlokodat megsókolván, ezt mondja: „Kedves gyermek!”

II.

Füzes-Abony, május 13. 1847.

Tennap délután vitte szállásomról holmimat a „Fehérhajó” fogadóba Ignác barátom és illetőleg szolgálóm. Ignác oly jeles és tiszteletre méltó férfiú, hogy fölségsértési bűnbe esném, ha említetlenül hagynám. Különösen kiemelendő benne, hogy soha sem csal, ha nincs alkalma csalnia, és mindig józan, ha pénze nincs. Egyébiránt hivatalában pontos és így hasznos polgára a hazának.

– Az éjet a fogadóban töltém. Ma jó korán föllépett a piros hajnal az égre s belépett egy piszkos

pincér szobámba, tudtomra adni, hogy készüljek. Egy óranegyed múlva feltelepedtem a szekérre. Útitársaim már fönn ültek, s a következők; borkeresedő zsidó, egy erdélyi szász kalmár, egy lengyel katonatiszt, s egy tót születésű pápista pap, csinos, fiatal hugával... Gyönyörű kompánia! gondolám kedvetlenül, amint végig tekinték útitársaimon, s kivált miután tapasztalám, hogy köztök csak egyetlen egy tud magyarul, s ez egyetlen egy is épen a pap.

Midőn átrobogtunk az Úri- és Hatvani-utcán s a Kerepesi-úton, még csendes volt Pest, ez az óriási méhkas, melyben naponta oly nagy a dongás, hogy talán az ég füle is fáj bele. Üresek, hallgatagok voltak az utcák és ez rosszul esett nekem. Nem tudom, úgy van-e más vele? de rám nézve nincs kellemetlenebb, mint temetőben vagy romok közt a lárma s nagyvárosban a csend. Én kedvelem mind a zajt, mind a némaságot, hanem mind a kettőt a maga helyén. Azok a zárt ajtajú és ablakú házak olyanok, mint a rideg, embergyűlölő szívek, melyek vagy magokba csuktak, vagy kirekesztettek minden érzeményt, s ezektől ments meg uram! – Mind mondám, üres és csendes volt Pest, midőn kijöttünk. Alutt a város és álmodott. Azon gondolkodtam, ki mit álmodhatik, különösen az írók, vagyis azok, kik íróknak tartják magokat. Hazucha kétségkívül azt álmodta, hogy valami Zerffy nevű bécsi suszterpub megajándékozta egy hajszállal Lessing parókájából, s boldog volt; Petrichevich Horváth Lázár azt álmodta, hogy X. gróf asztalára tányérokot hord, s boldog volt; Császár Ferenc azt álmodta, hogy széna helyett most egyszer babért eszik, s boldog volt stb. stb. Nem érdemlik ugyan, de isten neki, legyenek boldogok!

– Fél óra alatt a Rákoson jártunk, hol hajdan országgyűléseket tartottunk és királyokat választottunk. Eszembe jutott a vén Szilágyi Mihály és az ifjú Hunyadi Mátyás, kik ezelőtt négyszáz esztendővel itt jártak, s a tizennégy pengő forint, melyet ezelőtt nyolc évvel itt gyalogoltomban találtam, mikor statiszta voltam a pesti magyar színháznál. Oh Szilágyi, oh Hunyadi, oh tizennégy pengő forint... dicső emlékek.

Mingyárt a Rákos mellett esik Cinkota, hol híres kántor s egyik nagyapám szendereg az úrban. Egyiket sem ismertem ugyan, hanem azért, béke hamvaikra. Kerepesen tul Gödöllőt értük, hol az a szőke leányka lakik, kihez sok, sok verseket írtam. Használtam az alkalmat, mig a gyors szekér elé új lovakat fogtak, leszálltam s a mult tarka emlékeitől környezve mentem... a fogadóba s megreggeliztem.

Már elhagytuk Gyöngyöst, elhagytuk Kápolnát, midőn egyik-másik útitársammal beszédbe kezdtem ereszkedni. Addig hallgattam, mint Szluha az országgyűlésen. Most sem szóltam volna, de amint kiértünk a hevesi rónára, tisztelendő úr elkezdte gyalázni a síkot, mire kötelességemnek tartottam védő szót emelni, mégpedig amúgy Petőfi modorában, az az egész illendő gorombasággal. Nem tehetek róla. Szeretőmet és a franciákat és a turóstésztát és a rónaságot a fülem hallatára ne gyalázza senki. Ettől kezdve folyvást disputálunk tisztelendő urammal, kit csakhamar kiismertem, hogy primó roppant magyargyűlölő, szekundó roppant arisztokrata, terció roppant számár. Egyéb szép tulajdonsága nincs. Késő este értünk ide Abonyba, hol az éjet töltjük. A fogadóban csak két szoba van; az egyiket én, a szász és a lengyel foglaltuk el, a másikat pedig tisztelendő úr, szeretetre méltó hugával. Jó éjszakát, jó mulatást kívánok!

III.

Debrecen, május 14. 1847.

Voltál már Debrecenben, barátom? Láttad-e a pusztai várost, vagyis e városi pusztaságot? ha porba vagy sárba akarsz fúladni, csak ide jőj, itt legkönnyebben célt érhetsz; de az orrodát jól befogd, mert különben, mielőtt megfúlnál, a guta üt meg a szalonnaszagnak miatta. Mennyi szalonna, mennyi hízott disznó van itt! a szellem mégis oly sovány, hogy csak úgy csörög a bordája, épen mint az idevaló híres talyigás lovaknak. Itt, ha vesznek is könyvet, tán csak azért veszik, hogy bele szalonnát takarjanak. Az 1843–44-iki telet e kövér városban huztam ki éhezve, fázva, betegen egy szegény, de jó öreg asszonynál, az isten áldja meg. Ha ő gondomat nem viselte volna, most e levelet a másvilágról írnám hozzád. Olyan elhagyott kis vándorszínész fiú voltam, kire se isten, se

ember nem nézett, nem ügyelt. Harmadfél évvel utóbb ugyanazon színházban, hol akkor senkitől figyelembe nem véve játszottam kis szerepeimet, harmadfél évvel utóbb, mondom, amint beléptem a nézők közé, minden szem rajtam függött, s a lelkesedés az égiháboru hangján kiáltá: éljen Petőfi Sándor!... Talán, ha harmadszor lépek e színházba évek mulva, ismét nem vesznek észre, mint nem vettek először, talán nem lesz, aki tudná, hogy itt engem egykor megéljenzett a közönség. Ilyen a hír; jön és megy. Ilyen a világ; csak azért emeli az embert hírre, hogy legyen kit felednie. S a magyar különösen szeret felejteni... azért nem fog az ő emléke sem fönmaradni.

Füzes-Abonyból, hol a mult éjet töltém, egy nap alatt értünk ide Debrecenbe. Napkeltekor már Poroszlón voltunk, melyet a Tisza különösen kedvel, mert gyakran kilátogat hozzá, nem resteli a nagy utat. Most is ott tisztelkedik. A fogadótól jobbra-balra tengert láttunk, melyben nyakig úsznak a fák, mint valami szerencsétlen hajótörést szenvedők. A víz közepén nyúlik végig, mint a nadrágon a zsinór, az a nevezetes töltés, melynek oly sok ló köszönheti már, hogy e siralom völgyéből Ábrahám keblébe jutott. Hosszasága egész félórányi ugyan, de jó időben négy lovas kocsi – nyolc ökör segítségével – egy nap alatt is megjárja. Száraz időben az a szép tulajdonsága van, hogy oda varázsolja az Alföldre a Kárpátok táját, olyan hegyek és völgyek keletkeznek rajta. E tekintetből jónak láttam leszállni a gyorsszekérről, s gyalog zarándokolni át a töltésen, hogy a feldőlés ellen biztosítsam magamat, mert én fejemmel szerzem ugyan a kenyeremet, de azért nyakamat sem imádom kevésbé, mint fejemet. A gyorsszekérnél egy óranegyeddel elébb értem a Tisza hídjához, a ezalatt gyönyörködve néztem jobbra-balra a tájat, mely a kiöntés által hasonlíthat Amerika öserdeihez regényességében. És az az átkozott szabályozás majd mind e regényességnek véget fog vetni; lesz rend és prózaiság. Bizony nem szeretnék mostanában a Tiszának lenni. Szegény Tisza! Eddig kénye-kedve szerint kalandozta be a világot, mint valami féktelen szilaj csikó; most pedig zablát vetnek szájába, hámba fogják, s ballaghat majd szépen a kerékvágásban. Így teszi az élet a lángészt filiszterré!

Átkelve a Tiszán, éri az ember Füredet s mingyárt ennek szélén az istenben boldogult vagy ördögben boldogtalanult Józsa Gyuri elkezdett s abba hagyott palotáját. Ott álldogál mogorván, vakolatlan falaival s ásító ajtókkal és ablakokkal, mint egy óriási csontváz. Üres termein át tolvajként szalad s szél, s boszankodó süvöltéssel hagyja ott, hogy nem lelt semmit. Maga Füred is ilyen kietlen, szomorú, rideg... düledező házak, ezek földelén és az udvarokon buja fű és paréj, az emberek sápadtak és szótlanok, az utcák üresek, zajtalanok... hagyjuk el ezt az élő sírboltot és menjünk, vágassunk kelet felé, nagyszerű látvány következik: a puszta, a Hortobágy!

Hortobágy, dicső rónaság, te vagy az Isten homloka.

Megállok közepeden s körültekintek oly elragadtatással, melyet nem érez a sweici az Alpeseken, melyet csak a beduin érez Arábia sivatagjaiban. Milyen szabadon lélekzem, mint tágul keblem!

Mennyivel hosszabb utat tesz itt a nap, mint máshol! Megmérhetetlen a láthatár, s olyan, mint egy kerek asztal, beborítva az ég világoskék üvegharangjával, melyet egy felhőske sem homályosít. Gyönyörű tavaszi nap van.

Az útfélen itt-ott egy-egy pacsirta emelkedik fölfelé dalán, mint fonalán a pók.

Néhány lépésnyire az úttól csillog egy kis tó, szélén sötétzöld káka és világoszöld sás; mellette bibicek nyargalásznak búbos fejekkel s a tó közepén nagyokat lép hosszú piros lábaival a melankólikus gólya.

Egy dülőföldnyire legel a gulya, hosszú botjára támaszkodva áll mögötte a gulyás és megemeli előttünk kalapját, nem szolgálásból, mint a felföldi német és tót, hanem emberségből, mint magyarhoz illik.

Mik azok a T alakúak ott a távolban? Azok elszórt gémes kutak, de olyan messze vannak már, hogy karcsu ostorfáik nem látszanak.

Amott a látkör peremén a hortobágyi csárda, de nem a földön, hanem az égen... oda emelte föl a délibáb. A csárda mellett a ménes, szinte a levegőben, mintha egy elfáradt darucsoport szállana. Kedves délibáb! úgy tartja ölében a tárgyakat, mint gyermekeit az anya.

Némán, merengve ül az ősnnyugalom e térségen, mint tűzhelye mellett karszékében a száz éves aggastyán, ki az élet zajos napjait zajtalan szívvel gondolja át.

Mily egyszerű a puszta és mégis mily fönséges! de lehet-e fönséges, ami nem egyszerű?

Fél napnál tovább tart az út a Hortobágyon keresztül s én, noha már sokszor jártam erre, nem győztem kibámulni magamat. Égő arccal, ragyogó szemekkel, hullámzó kebellem néztem köröskörül, s útitársaim azon gyönyörködtek, hogy én annyira gyönyörködöm, s a tisztelendő úr huga azt az észrevételt tette, hogy boldog lesz egykor feleségem, ha úgy fogom szeretni, mint a pusztát szeretem. E szerint nagyon boldog lesz az én Juliskám, mert én őt még a pusztánál is jobban szeretem, sokkal, sokkal! –

Este felé értünk Debrecenbe. A temető mellett jöttünk el, hol Csokonai pihen. Hamuszin fátyolként lebegett az alkonyat köde a költő fekete vasszobrán; szemeim oda tapadtak és mélyen gondolkodtam arról, ha majd más utazó fog így gondolkodni az én sírom mellett!

IV.

Nagy-Károly, május 15. 1847.

Oh barátom, még nem volt ilyen hosszú napom, mint a mai, mióta a *Meghasonlott kedély*-t olvastam, irtóztató unalmas ez a Debrecen és Nagy-Károly közötti út. Homok és homok. Se hegy, se róna, se ló, se számár, hanem valóságos öszvér vidék, ami a legkomiszabb. És ez reggeltől estig tart. Úgy nyultak előre-hátra az órák, mint a rétes-tészta, s ha egyet nagy nehezen leráztam nyakamról, a másik mingyárt ott termett prédikáció-pofájával, s egyik jobban untatott, mint a másik.

Végre – ami felől már kétségbe kezdtem esni – csakugyan beértem Nagy-Károlyba. Kietlen, prózai város, azonfelül még itt tavaly a nemeskeblü konzervatív-párt kortesek által agyon is akart veretni, s mindezek dacára gyönyörrel vagyok benne, mert itt ismertem meg Juliskámat, a világ legdicsőbb leányát. Talán minden szerelmes ezt tartja kedveséről, de akárki merné ezt előttem állítani a magáéről, azt mondanám néki szembe: hazudsz akkorát, mint Falstaff!... Barátom, leírnám őt neked, de a nap közepébe kellene mártani tollamat, hogy egész fényében és forróságában leírhasam lelkét!

Amott a fogadóval átellenben a kert és benne a fák, melyek alatt először láttam őt, tavaly szeptember 8-án, délutáni 6 és 7 óra között. Ez időtől számítom életemet, a világ lételet... azelőtt nem voltam én, nem volt a világ, semmi sem volt; akkor lett a nagy semmiségben a világok milliója és szívemben a szerelem... mindezt Juliskámnak egy pillantása teremté. Édes elandalodással nézek át ama kert fáira és áldást mondok még arra is, ki őket ültette. – Már közel az éjféli és az álom még messze van tőlem. Hogy is tudna az aludni, ki holnap meglátja a leányt, kit szeret, ki által szerettetik, s kit fél év óta nem látott? Milyen fél év volt ez, hánykódtak-e ezalatt a tengerek annyit, mint az én lelkem?

Szeretnék neked, barátom, sokat, hosszan beszélni szerelmemről, de minthogy e leveleket ki fogom adni, hallgatok róla. A közönséget nem igen érdeklik a szerelmi történetek, csak ha regényben olvassák... aztán meg nem is érdemli minden ember, hogy az én szerelmem történetét megtudja. Isten veled!

V.

Nagy-Bánya, május 25.1847.

Honnan is vetted utolsó leveletem, barátom? Nagy-Károlyból, ha jól emlékezem. Ah, olyan zavart fejem. Nem csoda, az események, mint tüzes patkóju paripák, nyargalnak át rajtam; lelkem ég

és vérzik, mint akit száz gyilokkal döfnek át s aztán a tüzokádó torkába vetik. Élet-halál harcát küzdöm jövőm boldogságáért, kedvesemért...

Most jut eszembe, hogy utazásomat kell írnom s nem szerelmemet. Bocsánat. Visszatérek hát az utazáshoz, s ígérem, hogy ezután tárgyamnál maradok matematikai pontossággal... ha csak lehetséges.

Nagy-Károlyból Erdődre jöttem, hol kedvesem lakik... hó, pardon! már megint ott vagyok, hol nem kellene lennem. No de többet nem mondok róla, csak hogy Erdődön lakik. Erdőd falunak nagy városnak tökéletesen oly rendes, mint szobának az én szobám... most már képzelheted, mily rendes. Nevezetessége nincs, kivevén kedvesemet (már megint itt van! bizony Isten nem akartam;) tehát kivevén kedvesemet és a várat, melyben ő lakik. Még csaknem egészen ép vár, körülbelül a XV. századból, nem igen nagy dombon, két kicsiny és két nagy toronnyal, honnét éjszakra ellátzanak Szatmár-Németi templomai. Hajdan Rákóczi birta e várat; mostani birtokosa... nem, ennek nevét nem írom le!

Néhány napi mulatás után (hanem ilyen mulatást nem kívánok még izének se!) Erdődről Nagy-Bánya felé indultam. Pünkösöd első napját Zelestyén töltöttem, az üveghutában, mit még soha sem láttam, s így rám nézve igen érdekes volt. Láttál-e már üveget fújni? barátom, azoknak az embereknek ez olyan könnyen megy, mint nekem a versírás, az ördög gondolta volna. Azt tudtam, hogy minden üvegnél egy-egy tüdő szakad meg, hát pedig dehogy. A vidék gyönyörű; regényes, erdős völgy, Erdély tószomszédságában. Különösen gyönyörködtem este, midőn minden sötét volt, csak a hutából világított rám a pokoli tűz. Körös-körül a roppant sötétség s középuitt ez a láng... olyan volt a világ, mint egy haragos, félszemű szerecsen óriás.

Zelestytől Bánya felé a Szamos, azután a Lápos völgyén visz az út. Balra Szinyér-Váraljától kezdve magas, meredek, zöld bércek, jobbra Erdély szelid dombjai s ezeken túl kéklő hegyei. Fölséges! A völgyben apró, elszórt oláh faluk, iszonyú nagy szalmafedelű házakkal... a födelek nagyok, nem a házak. Épen olyanok, mintha Petrichevich Horváth Lázár egy granátos-csákót tenne fejére.

Végre eléri az ember az Órhegyet, mely tulajdonképen csak halom; s ha ennek tetejére följut, akkor fönn van és soká le nem megy róla, mert páratlan szépségű látvány nyílik meg előtte... Kelet felé a völgy vége, melyet félhold alakban kerítenek körül a roppant magasságu hegyek. Ezeknek tövében fekszik Nagy-Bánya ószerű épületeivel s gót tornyával, mint egy darab középkor, mit itt felejtett az idő. A város és az egész völgy felett sajátos tiszta kék köd, mintha az ég egészen leereszkedett volna a földre. Az ember nem hiszi, hogy nem álmodik, vagy azt gondolja, hogy csak emlékezik, hogy nem most van itt, hanem régen, igen régen volt és boldog órákat élt itt... kivel és miként? már nem jut eszébe, csak azt tudja, hogy nagyon boldog órák voltak!

Fél óra alatt benn voltam az Órhegyről Nagy-Bányán! Oh mennyire szeretem e várost! már negyedszer vagyok itt, s egyre jobban tetszik. Ezek a vén házak olyan barátságosan köszöntik az érkezőt, mint valami kedélyes öreg urak. – Azt ohajtom, hogy ott haljak meg, ahol születtem, az Alföld rónáin, a Tisza és Duna között. Vigyék ki holttestemet messze, messze a világ zajától s a puszták közepén temessenek el, hol sírhalmom bármily alacsony lenne is, a legmagasabb domb lesz a végtelen láthatáron, melyet senki meg nem látogat, csak a bujdosó parlag-kóró, a nyári délibáb és az ősz vándormadarai. De ha nem az Alföldön halok meg, ha a hegyek között kell meghalnom, úgy leginkább ohajtom, hogy itt temessenek el, Nagy-Bánya regényes völgyében.

Mária-ligetnek híják a város mulató helyét. Oly szép, amelyet csak képzelni lehet. Tegnap délután (pünkösöd másodnapján) velem együtt kinn volt a város nagy része, urak és nem urak, összevissza... demokratikus szívem hangosan dobogott örömeiben, mert szorosan és forrón ölelte meg a remény, hogy merész álmaim a világ jövődjéről nem teljesülhetetlen álmak. – Az itt lévő színésztársaság a szinkörben működött; benéztem hozzájuk, hogy valami régi ismerőst találjak köztök, s csakugyan itt leltem az öreg Rákosit, kivel azelőtt négy évvel együtt bájoltam el a körönséget az Érmelléken. Száraz, magas, szóltan, komoly ember, a régi világból. Inge hasítékát a hátán és nem a mellén viseli: arcát, ha már kifestette, játékgig senkinek sem mutatná meg, aranyért sem, s a bajuszt mai napig sem ragasztja orra alá, hanem úgy akasztja a füléhez cérnával... különben

igen jó ember, kit társaságunknál legjobban szerettem. Nem ismert rám, amint elébe álltam s üdvözlém; hanem amint nevemet megmondtam, eszébe jutottam, s tőle kitelhetőleg örvendett, mondván, hogy sok szépet hallott rólam s olvasott tőlem. Ő azon kevés vándorszinészek egyike, kik szoktak olvasni könyveket és ujságokat, ha hozzáférnek.

Ma lenn voltam többed magammal a bányában. Irtóztató mélység! Mi mintegy ezer ölnyire voltunk benn, s hol lehet még onnan a belső vége? Mentünk, mentünk a hosszú, szűk folyosón befelé, mint a töltés a kolbászba, egy darabig egyenesen, aztán föl és alá, végre távolról halk kalapácsolásokat hallottunk, s föl-föl kezdtek tünedezni a bányászok lámpái, meg eltűntek, amint tovább haladtunk, mint a csillagok a fekete felhő között. Talán nincs nyomorúbb élet, mint a bányászok élete. Túrnak, túrnak ezek a sápadt vakondokok távol a napvilágtól, távol a zöld természettől, mind halálig; és miért? hogy legyen gyermekeiknek és feleségeiknek min tengődniök s legyen mit eltékozolni azoknak, akik nem gyermekeik és nem feleségeik. Mért nem támad olyan földindulás, mely a világ minden bányáját összerázná és a föld legközepéig sülyesztené?... nem lenne pénz, és lenne boldogság.

Még ma indulok vissza Erdődre; onnan hova és mikor? nem tudom... talán a másvilágra. Ha elvesztem kedvesemet, nem élem túl, annyi szent; de a is szent, hogy ha már pokolba kell utaznom, szerzek magam mellé útítársakat. Isten megáldjon, kedves barátom! ha ez talál utolsó levelem lenni, add tudtára világnak, hogy a szerelem kétségbeesése, örültsége ölt meg.

VI.

Erdőd, május 26. 1847.

Barátom, tegnap írtam vagy egy század előtt utolsó levelemet Nagy-Bányáról? oly változás történt rajtam ez egy nap alatt, amelyet egy századról sem tettem föl.

Istenem, Istenem!

Királyságomat egy lóért! kiáltja: III. Richard. Jövendőm felét egy nyugodt óráért! kiáltom én, hogy leírhasam az eseményeket, hogy leírhasam kedvesem szerelmét, azon szerelmet, melyhez hasonló még nem volt.

Boldog vagyok. Mindörökre.

Éj van, holdvilágos, csillagos, zajtalan éj. Semmi hang, semmi nesz... csak egy csalogány dalol... szívem.

Dicső, dicső leány! téged kerestelek ifjúságom kezdete óta. Oda menten minden hölgyhöz, leborultam mindenik előtt és imádtam. Azt gondoltam, hogy te vagy. Midőn már térdeltem, akkor láttam, hogy nem te vagy az, hogy az igaz isten helyett bálványt imádok, s fölkeltem és tovább mentem. Végre megtaláltalak. Te vagy az édes csepp, ki meggyógyítod lelkemet, melyet méregkeverő sorsom oly sokáig öldökölt a kárhozatalával. Hála istennek, még nem jött későn az az ellenméreg.

Dicső, dicső leány!

Kettő között kellett választania: szülei közt s köztem.

Engemet választott.

Ő szemefénye szüleinek, kik gyermekkorától minden gondolatát, minden vágyát kitalálták és teljesítették, kik mindent adtak neki, csak rossz szót nem. Ott voltam más részről én... ismeretlen jövevény, kit sárral mázolt be az előítélet és nyilaival lövöldözött meg a rágalom és nem értem rá, így szólni hozzája: én nem olyan vagyok, amilyennek látszom, amilyennek a világ látni akar! s ő mégis engemet választott. Oh, e leányban isten lakik, ki belát az ember kebelébe, ki látja a tenger iszapos fölszine alatt mélyen a tiszta gyöngyöket. Áldott legyen az ő neve, amely áldott vagyok én általa!

Szeptemberben házasodom, barátom, házasodom... Drágán szereztem függetlenségemet, még drágábban adom el. Hol kapnék érte nagyobb árt mint Juliskám?...

Nézd: megint róla írtam, és csak róla. Hiába, szívem oly tele volt, hogy ki kellett ömlenie, különben megrepedt volna. Értesz-e valamit levelemből, vagy semmit? Képzelem, mily zavart. Az öröm úgy jár keblemben s fejemben, mint a részeg ember a szobájában; hányja-veti a bútorokat, asztalt fordít föl, székeket tör, ablakokat ver be, s mindenképen garázdálkodik. Bolond, szilaj fiú az a váratlan öröm. Még fejem óráját: eszemet is majd a földhöz vágta.

Holnap indulok Nagy-Várad felé Pestre, s onnan a külföldre. Nőtleniségem utolsó hónapját utazással töltöm. Megnézem a tengert, melyet annyira ohajtok látni, mert hisz az rokona szívemnek; mély és viharos. Megnézem Shakespeare, Shelley és Byron hazáját, a sötét Angliát, s megnézem Béranger honát, a fényes Franciaországot és magát Bérangert, a világ új megváltójának, a szabadságnak legnagyobb apostolát. A juliusi revolutio ágyudörgése Béranger dalainak viszhangja volt. Mindenki tisztelettel említse az ő szent nevét. Ő a világ első költője!

VII.

Szalonta, június 7. 1847.

Szatmáron, Nagy-Károlyon, az Érmelléken és Nagy-Váradon keresztül Szalontára értem e hónap elsején. Utamról sok jut eszembe. Szatmár és Károly közt van Majtény. Kis falu, de környéke nevezetes; itt volt Rákóczi utolsó csatája. Egy verset írtam az egykori csatatéren, melynek vége ez: „– elmondtam legszörnyűbb átkomat s elsírtam legszentebb könnyeimet.” Úgy volt, átkozódtam és sírtam. – Az Érmellék kellemes, szelid völgy: a hegyoldalon ama híres bortermő szőlők, a hegy alatt pedig gazdag szántóföldek. Székelyhidon etettünk, ép azon fogadóban, hol 1843-ban, mint színész, játszottam valami hatod magammal. Megnéztem a nagy ivó-szobát is, hol szinpadunk állott. Halovány, örömtelen, száraz ködalakok vettek körül... itt töltött napjaim szellemei. Hosszan beszélgettem velök: beszédünk komoly, merengő volt, csak néha mosolyogtam bágyadtan, fájdalmasan. Szomorú, nagyon szomorú időkről beszélgettünk.

Bihar helység mellett van a földvár maradványa, melybe hír szerint Mén-Marót zárkózott feleségeivel Árpád elöl. Szép asszonyok! szép asszonyok! a hely, hol ti egykor mosolyogtatok, most puszta, kietlen, elhagyott... csak egy akasztófa ágaskodik a begyepesedett sánc tetején. – A helységen innen van a domb, melyet bihari hágónak neveznek, s melyről fölséges körülnézés esik le a messze nyúló rónákra, miknek szélére fáradtan ugyan, de mégis eljön a délibáb kelet felől; délre pedig a hegyek alatt fekszik Nagy-Várad. Szép, kellemes nagy város, de nem értem rá megvizsgálni, mert siettem ki, ide Szalontára.

Tudod-e miért siettem ide s miért vagyok itt már egy hét óta? Azért, mert Szalontán egy nagy ember lakik, s e nagy ember jó barátom, s e jó barátom Arany János, „Toldi” szerzője. Ha e művet még nem olvastad, úgy hiába beszélnek róla; ha pedig olvastad, úgy fölösleges a beszéd. S e költeményt egy egyszerű falusi jegyző írta e kis szobácskában, melynek hossza öt, széle pedig két lépés; ami tulajdonkép rendén van. A múzsák nem konzervatív kisasszonyok, ők haladnak a korrallal, s minthogy a század jelszava: „éljen a nép!” a múzsák is leszállottak az arisztokratikus Helikonról, s a kunyhókban telepedtek meg. Boldog én, hogy szinte kunyhóban születtem.

Életem legszebb napjai közé sorozom e hetet, melyet itt töltöttem, új barátom családi körében. Egyfelől a komoly vidámságú családapa, más felől a vidám komolyságú családanya s előttünk a két fecsegő, virgonc gyermek, egy szőke leányka s egy barna kis fiú... ilyen koszoru övezi szívemet, és boldog vagyok; csak az fáj, hogy a napokban már elhagyom, el kell hagynom őket, kiket annyira szeretek, mintha ikertestvéreim volnának. Isten veled, édes Frigyesem! a magáéhoz hasonló boldogságot kíván neked igaz barátod. Következő leveletem külföldről.

VIII.

Pest, június 25. 1847.

Homo proponit, Deus disponit, amit szóról-szóra ennyit tesz: az ész proponál, a szív diszponál; mert amennyivel erősebb az isten az embernél, annival erősebb a szív az észnél. Ebből az a tanulság, hogy nem megyek külföldre, szó sincs róla, hogy menjek. Barátom! az rettenetes, hogy uralkodik fölöttem a szív. Valóságos despota, és eszem alázas rabszolgája, vagy legföljebb jámbor, jólelkű apja, ki neki csak tanácsol, de parancsolni nem tud, vagy nem akar. És örülök rajta, hogy így van. Az ilyen ember nagyon boldogtalan lehet, az igaz, de nagyon boldog csupán csak az ilyen ember lehet. – Én is azért voltam egykor nagyon boldogtalan, s ezért vagyok most nagyon-nagyon boldog. Tehátlan tehát a külföldre nem megyek, hanem nyugat helyett fordulok vissza a napokban keletre... keletre!

Szalontáról június 13-án értem Pestre, esőben és éjfél tájban, minek két kellemetlen következménye volt; primó jól megáztam, szekundó alig akadtam fogadóra, hova beeresztettek. Végre kinn pokolban, a Kerepesi-uton, a „Fehér-ló” nyitá meg előttem barátságos karjait, azaz nyikorgó kapuját. Ágyam oly irgalmatlan sima volt ugyan, mint az Újvilág-utcai kövezet, de azért mégis remekül aludtam, mert négy napi utam az Alföldön úgy meghányt, mintha a világot utaztam volna körül. Mindig mondtam, hogy az Alföld a világ legdicsőbb tartománya, de irántai nagy szeretetem sem vitt soha annyira, hogy útjait megdicsérjem, s ezt egész ünnepélyességgel ez alkalommal sem teszem. Meg kéne gyilkolnom lelkiismeretemet, s számüznöm keservesen szerzett tapasztalásaimat, hogy ezt tehessem. Oh ezt nem tehetem, semmiféleképen sem tehetem!

És ez még nem elég, hogy az Alföldön utaztam, az is hozzájárult, hogy 10, mond: tíz napi esőzés előzte meg utamat, s még azonfölül az útban is vert az eső két napig. Most már csak képzelheted, milyen multságom volt; vagy dehogy képzelheted, dehogy; ha megszakadsz, sem képzeld. Sátor volt ugyan szekeremen, hanem azért annyi sár ragadt a kerekre, hogy a szó legszentebb értelmében minden száz lépésen meg kellett állnunk s levasvillázni a küllőkről a gáncsoskodó fekete írósvajat... hogy kenné kenyérre az, akit gondolok s fúladna meg tőle!... ne félj, olyat gondoltam, akiért nem kár: egy rossz poétát. Oh barátom, van-e szánalomra és irgalomra méltatlanabb állat, mint a rossz poéta? nincs. Rossz kritikuskaimnak úgy bocsásson meg az isten, amint én megbocsátok; de rossz poétának sem én, se az isten meg nem bocsátunk. A legalávalóbb, legelvetemedettebb gonosztevő megtérhet idővel, de a rossz poéta örökké rossz poéta marad, ez javíthatatlan, ez gyógyíthatatlan, ez úgy hal meg, amint született: földöncsúszó nyomorúságban, magának kínjára és szégyenére, mások unalmára s így legóriásibb boszuságára. És a szegény magyar hazára, melyet török, tatár és sáska annyit pusztított, a balsors még ezen csapást is rá mérte, ami irtózatossabb töröknél, tatárnál és sáskánál ... küldött nyakára rossz poétákat. De talán ez már az utolsó csepp, a seprő a keserű pohárban, s így remélhetjük a szebb jövődőt. Szeretném hazánk ezen individumait elszámolni Sujánszky Antaltól kezdve holmi Benevölgyieken és Bangó Pétereken keresztül le az egész Császár Ferencig; de restelek bele kezdeni, mert bizony isten holtra fáradnék, annyian vannak.

Elég ennyi rólok most egyszer; ha jó kedvemben találunk, majd megmutatom nekik, merre az út a legelőre. De hogy is jutottak eszembe?... jaj, igaz! sárról beszéltem, hát nem csoda.

Ha az Alföldön utazik az ember, s sáron kívül még a korcsmárosokkal is meggyül a baja. Klasszikus nép a magyar kocsmáros, barátom. Fizetned kell, hogy szóljon hozzád egy-két szót, enni pedig még fizetésért sem ad. Nem a. Ha kérsz tőle valamit, azt mondja, hogy nincs, vagy ő biz ezért nem rak tüzet. Így jártam Bihar-megye két helységében. Okányban és Körös-Ladányon. Ettem is, nem is; azt adtak, ami nekik tetszett, nem amit kértem, s ezt is úgy tették elém, mintha isten irgalmából adnák. De nem boszankodtam, sőt jól esett, igen, jól esett, mert ebből is láttam, hogy a magyar restel szolgálni, hogy nem termett szolgaságra, az angyalát is!

Mező-Túr derék város a Berettyó mellett Heves-megyében. Lóvásárai híresek, melyeken minden valamirevaló alföldi betyár megjelen, vagy lovat lopni, vagy lopott lovat eladni. Jó mesterség; az ember kapitális nélkül is bele kezdhet. Különös, hogy a magyar szeret ugyan mindent

lopni, de legjobban szereti a ló-lopást. A többit csak talentum-dolganak tartja, ezt azonban zsenialitásnak... és ha ez a zsenialitás, ki meri állítani, hogy Magyarország szükölködik lángelmék nélkül? Rágalom, puszta rágalom. Az itteni lóvásárok alkalmakor nevezetes és nagyszerű betyárverekedések is szoktak esni, sőt anélkül nem is történik vásár. Kik az efféle szívnyemesítő és kedvderítő spektakulumokban gyönyörködnek, figyelmeztetem őket, hogy ennél jobb helyre nem is mehetnek. Olyanokat ütnek fütyköseikkel egymás fejére, hogy ehhez képest Botond őszünk bárdcsapása a konstantinápolyi kapun valóságos nyomorúság és paródia volt. S milyen bámulatos! akit ilyen fütykös-kollintás ér, legföljebb is csak meghal, szimpliciter csak meghal. Már ha németet vagy tótot vágnának így föbe, egyszerre füstbe menne, mint a tűzben a gyémánt; még csak hamva se maradna.

Szolnokon cseresnyét vettem, Abonyban háltam, Pilisen, (hol gróf Belezney a közkatonával reggelizett) ebédeltem, Üllőn vacsoráltam, s végre valahára per varios casus et tot discrimina rerum – beértem Pestre, tán jobban megtörődve, mint hajdan a peleskei nótárius, de mégsem annyira, hogy tizenkét napi pihenés után e levelet ne írhattam volna. Innen láthatod, barátom, hogy én ha elveszítem is, de hamar visszanyerem erőmet. Mi lett volna Kisfaludy Károlyból (ki midőn egy versét megírta, utána két hétig feküdt betegen), ha ilyen időben, ilyen úton jött volna Szalontáról Pestre?... Látszik is verseiből, hogy nem mindennapi fájdalmak között szülte, szegény. Bizony kár volt kínlódnia szegénynek. Rá sem sok anyai szeretetet pazarolt a múzsa, szegényre. – Jó, hogy eszembe jutott Kisfaludy Károly! végre van alkalmam, felőle nyilatkozni, amit már rég ohajtottam, mert valóban bánt engem és több józan embereket az, amit vele némely barátai elkövetnek. Tisztelem a pietásokat, de ha túl mennek a határon, nevetségessé lesznek, mint akármi más érzélem. Kisfaludy Károlyt csupa baráti pietásból az egekbe tolni mind e mai napig, nevetség és azonfölül a közönség misztifikálása, ami aztán bűn is. Kisfaludy Károlyt túlbuzgó barátai a szó legszorosabb értelmében, rátukmálták a nemzetre. Neki megvan a maga érdeme, ő élvezhető olvasmányokat nyújtott *kortársainak* és kortársai méltányolták, olvasták őt, kívánhat-e többet?... mi köze hozzá az utókornak, melynek nem nyújtott semmit? ő másodrendű tehetség volt, ki nem adott irányt az irodalom egy ágában sem. Drámája szenvedhetetlen nyavalyás német érzélgés, lírája érzélem és gondolat nélküli üres dagály; elbeszélése... ebben volt legerősebb, az elbeszélésben, de most már az övéinél e nemben is sokkal jelesebbeket birunk és azt szeretném én tudni, miért egyem egrest, ha már érett szőlő is van? Ilyen Kisfaludy Károly és mégis erővel bámultatni akarják velünk. Nagyon szomorú dolog, ha azok, kiknek a közönséget útba kellene igazítaniok, ezt még inkább eltévelyítik; és e lelkiismeretlenség soha nem grasszál irodalmunkban annyira, mint jelenleg. Nagy kedvem volna néhány emberről lerántani az auctoritás bitorlott díszpalástját, s oda akasztani azok nyakába, kik azt megérdemlik s most kopott hétköznapi ruhában járkálnak szinte észrevétlenül. Mondom, nagy kedvem volna ezt tenni, de nem születtem komornyiknak, hogy öltöztessenek és vetkeztessenek. Más a dolgom. A napokban indulok vissza Szatmár felé, kedvesemhez. Ah!...

IX.

Beje, július 6. 1847.

Beje, Gömör-megyebeli falu Rima-Szombat és Rozsnyó között. Ezt nem a te kedvéért mondom, barátom, aki úgysis tudod, hanem azok kedvéért, akik nem tudják és vajmi nagy ezeknek az ő száma. Itt vagyunk Bején, még pedig a papnál, tiszteletes Tompa Mihály barátunk- és kollégánknál. Víg napokat élünk, de mindazonáltal csalatkozol, ha azt hiszed, hogy kevesebbet civakodunk, mint hajdan nálad, Eperjesen. Minden pillanatban összeveszünk. Ő azt állítja, hogy ő a legbékeszeretőbb ember a világon, én is azt állítom, hogy én vagyok a legbékeszeretőbb ember a világon, pedig meg vagyunk felőle győződve, hogy mind a ketten a legdisputaxabb emberek vagyunk a világon. Egyébiránt neki, mint papnak, csak több eszének kellene lennie, vagy mi, s kötelessége volna engednie, de ő kötelességéről mindig megfélekedezik, vagy tulajdonkép soha eszébe sem jut. Különbén egymás verseit illő kimélettel bíráljuk. Ő azt mondja, hogy ez és ez a munkám nem ér semmit, hogy silányság; én azt felelem, hogy nem igaz, mert az remek... s ha én

mondom neki, hogy ez és ez a műve nem ér semmit, hogy az nyomorúság, ő feleli, hogy nem igaz, mert épen ez a legjobb munkája. Átaljában a fiatal irodalom tagjai tán tulságosan is szigorúak egymás iránt, s a mizerábilis csöcselék mégis azt akarja elhíttetni a közönséggel, hogy mi egymást tömjénfüstbe fojtjuk.

Julius 1-én indultam Pestről. Halld csak, milyen szívdöbentető és hajmeresztő szerencsétlenség ért. Indulásom előtt egy óranegyeddel jut eszembe, hogy könyveimet már mind elzártam, s az útra nem hagytam kinn semmit. Oda futok könyvárusomhoz, hogy adjon hirtelenében valami kis könyvet, amit zsebembe dughatok. Kipkednek-kapkodnak, végre adnak egyet, elteszem s rohanok. Az omnibuszon, mely a vasúthoz visz, megnézem, vajon mi olvasmányom lesz? s határtalan egek! mit kelle látnom?... Goethe Faustja volt zsebemben. Mit csináljak? kiálték föl magamban, mit csináljak, káromkodjam-e vagy elájuljak? Tudod, barátom és ha nem tudod, hát tudd meg, hogy én Goethét nem szeretem, nem szívelhetem, utálok, undorodom tőle, mint a tejfölös tormától. Ennek az embernek gyémánt volt a feje, de szíve békasó... eh, még az sem! hisz a békasó szikrát hány. Goethe szíve agyag volt, komisz agyag, nem egyéb; nedves, puha agyag, mikor ostoba Wertherjét írta, azontul pedig száraz, kemény agyag. És nekem ilyen fráter nem kell. Elöttem minden ember annyit ér, amilyen értékű a szíve. Előbb meg tudnék azzal barátkozni, ki valami szenvedélyében ezer roszt követett el rajtam, mint a hideg emberrel, ki ezer jót tenne velem. Lángoló szív, lángoló szív! vagy a fagyos sír!... Oh Istenem, ha az én meleg, forró szívem egykor kihülne... de nem, ez nem lehet. Az én szívemet még a halál sem hűti meg. Temessenek el éjszaka, s ültessenek sírom mellé narancsfát; meglátjátok, hogy ott is virít, mert szívem megmelegíti a földet, melyben fekünni fog.

Goethe a legnagyobb németek egyike. Goethe óriás, de óriás szobor. A jelen mint bálványt állja körül, de a jövő el fogja dönteni, mint minden bálványt. Amily egykedvűleg nézett ő le dicsősége magasságáról az emberekre, oly egykedvűleg néznek le majd az emberek dicsősége porba vegyült romjaira. Aki másokat nem szeretett, azt mások sem szerethetik, legfőlebb bámulhatják. S jaj azon nagy embereknek, kit csak bámulni lehet, de szeretni nem. A szeretet örök, mint az isten; a bámulat mulandó, mint a világ.

Ad vocem bámulat! (hogy visszatérjek utazásomhoz vagy igazság szerint, hogy elkezdjem) azon a vasúton bámulatosan halad az ember. Szeretném ráültetni az egész magyar hazát; néhány esztendő alatt tán kipótolná, amit néhány század alatt elmulasztott a haladásban. Kár, hogy oly rövid még nálunk az egész vasút. Mikor az ember azt gondolja, hogy még csak fölül, már akkor leszáll, s ott van Vácon. Amily nagy a rokonszenve Pálffy Albert barátunknak ez iránt a Vác iránt, épen olyan nagy az én ellenszenvem. Szegény Berti! mindig Párizsról ábrándozott, s utóbb is majd Vácon telepedik meg. Milyet nevetek, ha majd így kell címezni a levelet hozzá: Pálffy Albert barátomnak, hites ügyvédnek, jeles írónak, Vác városa érdemes polgárának, tisztos családapának. Hahahaha! Carteaux, Etoile-sombre, Trois-Rivières s Rivuli-Dominarum írója... és... váci polgár, hahaha! ... de azt mondja O-Mear: „ismerem az élet utait, ezért nem csodálkozom a történeteken”.

Elkisért Vácig Emődy Dániel. Nem tudom: egyszer fogja-e közönség e sorokat olvasni, vagy... egyszer sem; de leírtam e nevet, hogy ahányszor olvassák leveleimet, lássák egyszersmind leghívebb, legönzéstelenebb és legtisztább lelkű barátom egyikének nevét is. Barátja vagyok, mert ő is barátom, de barátja vagyok még inkább azért, mert ő jellem, oly erős jellem, amilyen e gyöngykorban kevés van, amilyen csak az lehet, kinek a szegénység volt dajkája és nevelője. Urak, tiszteljétek az ilyen embereket, kik kenyeret esznek, bár kalácsot ehetnének.

Váctól Rima-Szombatig gyors-szekeren mentem és enfin olyan gyors szekeren, ami csakugyan megérdemli ez annyiszor bitorolt nevet. Utazásunk rohanó és kényelmes volt. Útitársaim ellen sem panaszkodhatom, mind magyarok voltak, nem, mint a minap debreceni utamban, hol egy isten nélkül való bárkába egész ember-menaszéria szorult össze. Losoncon meglátogattam a kis Vilmát, kit ezelőtt két évvel itt jártamban testvéremnek fogadtam. Most is oly jó, most is oly szép, mint akkor volt; férje pedig most is olyan nagy golyhó, mint akkor volt, s ezt látni nagyon örültem, mert meggyőzött afelől, hogy mégsem igen igaz, amit úgy beszélnek, hogy a házasság tönkre teszi az embert. Legföljebb az van a dologban, hogy az asszonya válogatja meg, s így nincs mitől tartanom. – Tizenhat órai utazás után Rima-Szombatba értünk, honnan másnap reggel fogadott szekéren ide Bejébe hajtottam. Épen mikor indulni akartam, oda lépett hozzám egy ember... akarom mondani,

egy német, s kért, hogy vegyem föl, miután ugyis egy az utunk. Magas, szőke, negyvenöt körül járó férfi volt, tisztességes öltözetben, hóna alatt kendőbe kötött kis batyuval. Mondám neki, hogy szívesen fölveszem, de csak egy föltétel alatt, tudniillik, ha egész úton egy szót sem szól, mert nem szeretek beszélni útközben, németül beszélni meg soha sem. Megígérte s fölült. És így haladtunk jó darabig szótlanul, végre magam törtem meg a csendet, s képzelem, mennyire örült meg ezen szegény útitársam, mert amin aztán kisült, hallatlan bőbeszédű volt, s így a hallgatás tán még nagyobb terhére esett, mintha gyalogolnia kellett volna. Csak hogy megoldhatta a kerekeket, beszélt aztán annyit, hogy amint a nótában van:

*Ha a megye diák volna,
Tisza, Duna tinta volna,
Még se győzné azt leírnya ...*

Elmondta, hogy ő zongora-hangoló s így jár az országban holmijével a hóna alatt; nagyon szeretne a lotteriában valami ötven, hatvan ezer forintocskát nyerni, mert már öregszik s hátralevő napjait nyugalomban ohajtana leélni; a szeretője gouvernante Nyitrán s utoljára Nagy-Szombatban találkoztak tavasszal így és így stb. stb. Addig beszélt, addig beszélt, míg egyszer csak azt vettük észre, hogy ott vagyunk Bejében, a papi lak előtt. Leugrottam, zörgettem, ajtót nyitottak s aki ajtót nyitott, az maga volt tiszteletes Tompa Mihály uram. Rohantunk egymásnak, mint két üstökös csillag, mely egyik a másikat szét akarja zúzni... Összeöleleztünk... de nem birkoztunk... csak öleleztünk. – Azóta itt élvezem a csendes falusi magányt, „hogy frázisban beszéljek”, mint Pálffy Albert mondta, midőn életében az első s tán egyszersmind utolsó frázist találta kiejteni. Bizony komisz is az! isten őrizzen minden becsületes embert még a hallásától is.

A napokban megnéztük Murány várát, mely ide valami hat óra járás. Aki valaha Gömörbe vetődik, nagyot vétkezik maga ellen, ha ezt meglátogatni elmulasztja. Magyarország legszebb megyéinek egyike Gömör s ennek ismét legszebb vidéke Murány. Gyönyörűségesen vadregényes táj. Szép derült nyári délután jártunk a nevezetes romokon, melyek talán hazánk valamennyi várai között legközelebb álltak a felhőkhöz a mindenfelől szédítő meredekségű kőszikla ormon. Köröskörül a még magasabb hegyláncon sötét fenyvesek, alant a mélységes völgyben a kéklő köd alatt fehér juhnyájak és tehéncsordák. A nyájak kolompoltak, a madarak daloltak és fütyültek, távolabb a hámorok zúgtak... mindenütt zaj, életzaj, csak itt fönn a bérceken, hol egykor kardok csörögtek és ágyúk dörögtek, csak itt volt csend, halálcsend... kivéven, hogy Tompa Mihály hortyogott.

Igen aludt és hortyogott, becsületes szentségére esküszöm, aludt és hortyogott... mert eskü nélkül a legkönnyhívőbb ember sem hiheti el. Míg én a táj páratlan fönségén s a mult idők nagyszerű eseményein a legköltőibb ábráddal merengtem: addig Tompa Mihály aludt és hortyogott. Ha halálos ágyam előtt térdelve kér, hogy bocsássam ezt meg neki, még sem bocsátom meg; ha a másvilágon találkozunk és kér, még ott sem bocsátom meg. Nem.

Ismétlem: aki Gömörben jár, el ne mulassza Murány omladékait megnézni, el ne mulassza! de magával ne vigye Tompa Mihályt, mert ő alunni és hortyogni fog, alunni és hortyogni... s e hortyogást még koporsótokban a föld alatt is hallani fogjátok, hallani az örökkévalóságon keresztül. Hrrr, hrrr, hrrr!

X.

Miskolc, július 8. 1847.

Ez ismét szép napja volt életemnek, nagyon szép. A természettel mulattam, az én legkedvesebb barátommal, kinek semmi titka nincs előttem. Mi csodálatosan értjük egymást, és ezért vagyunk

olyan jó barátok. Én értem a patak csörgését, a folyam zúgását, a szellő susogását és a fergeteg üvöltését... megtanított rá a világ misztériumainak grammatikája, a költészet. Értem pedig különösen a falevelek zörgését. Le-leülök egy magányos fa alatt és órákig hallgatom, mint zizegnek lombjai, mint suttognak fülembé tündérregéket, melyektől a lélek mámoros álomban meghúzza a képzelet harangját s beharangozza az égből az angyalokat szívembe, e kis kápolnába.

Hajnal hasadta előtt indultam Bejéből Tornalja és Putnok felé ide Miskolcra. Az egész út a Sajó völgyén visz keresztül, alacsony, zöld és kék hegyek és halmok között, melyek nyájasan üdvezik az embert s vesznek tőle búcsút egymás után. Nincs szebb, mint folyvást tartó szép vidéken utazni. Minden új kilátásnak megörülünk, s nem érünk rá sajnálkozni, hogy elhagyjuk, mert amint egyikből kilépünk, már ott vagyunk a másikban, s így egyre csak gyönyörködünk kell.

Útitársam egy szerelmes ifjú barátom volt. Az egész úton szerelme történetével tartott. Az efféle históriákat hallani a legirtóztatóbb unalmak közül való unalom, ha csak a hallgató maga is nem szerelmes. Így már egészen más. S minthogy ránk illet a „zsák megleli foltját”, igen jól mulattam, sőt a sok szerelemről beszéd még homöopaticus kúra gyanánt is szolgált a roppant forróság ellen, melyben dél felé Miskolcra értünk.

Ebéd alatt kompánia alakult, kirándulni Diósgyőrrre a hámorba. Nekem tetszett ez a legjobban, mert Diósgyőr vidékét már oly rég s oly sokszor hallottam magasztalni, s még nem láttam. Sokat vártam, de még többet találtam. Oh e bájos völgy, alig félórányira Miskolctól. A völgy elején fekszik a falu, s benne nagy Lajos király leányának, Máriának kastélya. Most már csak rom, természetesen. Négy tornya áll még, az is csak félig, csonkán. Ha lakhelyéről megítélhetjük lelkét, a királyi hölgy költői lélek volt, s azért – mindamellet, hogy... volt – tisztelet emlékének. A falun belül, hol a hámor van, egyre szűkebb lesz a völgy s végre egészen kősziklák közé szorul, meredek, vad kősziklák közé, s az út fölfelé tart kanyargósan a Szinva partján, mely számos zuhatagot képez, fönn pedig a hegyen tóba gyűl, melynek vize sötétzöld, minthogy tükre az őt környékező bércek erdejének. Az ember azt gondolja, hogy legalább is Helvéciában van, Helvécia valamelyik szebb vidékén. S hogy semmi ne hiányozzék, a természet barlangot is helyezett e völgybe, még pedig csepegő barlangot. Az igaz, hogy Aggtelekhez képest semmi, de minthogy ebbe nem fáklyákkal, hanem csak gyertyákkal járnak, az aggtelekinél sokkal tisztább, fényesebb s ez pótolja némileg a nagyszerűséget.

Egész délután itt mulattunk, késő este tértünk haza, én különösen elfáradva a kéjtől. Akár hiszed barátom, akár nem, de engem jobban megvisel a lelki élvezet, mint a testi fáradozás. Talán ezért is írtam le ily bágyadtan e szép napomat. Közeledik az éjfél, karján hozza gyermekét, az álmat, s ez felém nyújtja kezét, hogy kezemből kivegye a tollat. Jó éjszakát. Holnap folytatom utamat Sáros-Patak felé, s onnan... magam sem tudom még, merre. Jó éjszakát.

XI.

Sáros-Patak, július 9. 1847.

Szebbnél-szebb tájakon járok, barátom; ma a Hegyalján jöttem keresztül. Szerencsnél legszebb a kilátás. Délre hosszú rónaság le egészen a Tiszáig; keletre az egykori tűzokádó, a tokaji hegy, mely magában áll, mint a hadsereg előtt a vezér, ott áll magas fejével, kék köpönyegben, komoly méltósággal, tövében Tarcál városa. Éjszakra a többi hegyaljai hegyek hosszú sorban; alattok Tálya és Mád. E városokban laknak, e hegyeken az öröm istenei, innen küldik szét a világba apostolaikat, a palackba zárt arany színű lángokat, hogy prédikálják a népeknek, miszerint e föld nem siralom völgye, mint a vallás tartja. Lelkesedve néztem jobbra, balra, előre, hátra; úgy neki lelkesedtem, mintha én ittam volna ki a legékesebben szóló apostolt. Az idő is gyönyörű volt; felhőtlen, verőfényes, derült nyári reggel... hajh, jártam én erre már rossz időben is. Debrecenből utaztam Pestre, 1844-ben februáriusban, kopott ruhában, gyalog, egy pár huszassal és egy kötet verssel. E kötet versben volt minden reményem; gondolám: ha eladhatom, jó, ha el nem adhatom, az is jó... mert akkor vagy éhen halok, vagy megfagyok, s vége lesz minden szenvedésnek. Egyes-egyedül

mentem itt a Hegyalján; egy lélekkel, egy élő lényel sem találkoztam. Minden ember födelet keresett, mert iszonyú idő volt. A süvöltő szél havas esőt szórt reám. Épen szemközt jött. Arcomon megfagytak a könnyek, melyeket a zivatar hidege és a nyomorúság fakasztott.

Egy héti kínos vándorlás után Pestre értem. Nem tudtam kihez forduljak? nem törődött velem senki a világon; kinek is akadt volna meg a szeme egy rongyos kis vándorszinészen?... A végső ponton álltam, kétségbeesett bátorság szállt meg, s elmentem Magyarország egyik legnagyobb emberéhez, oly érzéssel, mint amely kártyás utolsó pénzét teszi föl, hogy élet vagy halál. A nagy férfi átolvasta verseimet, lelkes ajánlására kiadta a Kör, s lett pénzem és nevem. – E férfi, kinek én életemet köszönöm, s kinek köszönheti a haza, ha neki valamit használtam vagy használni fogok, e férfi Vörösmarty.

Mind ezeket, sőt egész életem sanyarúságait végig gondoltam, amint a Hegyalján jöttem. Oh, az én életem dúsgazdag volt a sanyarúságban, s ha most boldog vagyok, megérdemeltem. Hat esztendeig voltam istentül, embertül elhagyott földönfutó; hat esztendeig volt két sötét árnyékom: a nyomor és a lelki fájdalom... és mikor? ifjúságom kezdetében, az élet legszebb szakában, mely csupán az örömöknek van teremtve, tizenhatodik esztendőmtől a huszonkettedikig. De jó, hogy így történt; aki boldogtalan nem volt, nem tudja megbecsülni boldogságát. S jó, hogy egyszerre szenvedtem ki, amit más egész életem át szenved apródonként. Minél viharosabb volt a tavasz, annál derültebb nyarat és ősz remélhetek.

Délután értem Patakra. Szent föld. E város volt a magyar forradalmak oroszlánbarlangja. Itt tanyáztak a szabadság oroszlánjai. Először is a várat néztem meg, mely hajdan a Rákócziaké volt, most pedig valami Preczenheimé. A várból mentem a kollégiumba... telt poharak- és víg diákokhoz. Magam is hozzá láttam. Szükség is volt rá. Felejteni akartam, hogy magyar vagyok. – Itt ismerkedtem meg Palkovics professzorral, akit te is ismersz, s így tudod, milyen derék ember. Látod, barátom, még professzorok közt is vannak derék emberek. Holnapután kezdődnek a kollégiumban az examenek. Marasztalnak, de nem maradok. Nagyon sietek Szatmár felé, aztán meg nem is szeretem látni az állatkínzást.

XII.

Ungvár, július 11. 1847.

Sáros-Patakról tegnap reggel Újhelybe rándultam Kazinczy Gábor barátomhoz, s a napot nála és vele töltém, milyen pompásan? ezt csak az képzelheti, ki Kazinczyt ismeri. Valódi csodagyermek a természetnek a szónoklatban; új Memnon-szobor, melyből egy örökké tartó hajnal szakadatlanul a legfőnségesebb hangokat csalja. Benne elérte a rögtönző szónoklat a non plus ultrát. Olyanok, mint ő, talán lehetnek, de nála különbek nem. Csak az alkalom kell, hogy Mirabeauja legyen Magyarországnak. És ha ír? stílusa épen olyan botrányos, mint Kuthy Lajosé. Különös, hogy e két ember, kikben oly sok, oly buján termő a gondolat, ugyanazon köntösbe öltöztetik irataikat, mibe az eszmekoldusok: sallangos, puffogó dagályba. Épen olyan, mintha valami szép fiatal leány kacér nagyanyjának csipkés, pántlikás, bokrétás és tudja a jó isten micsodás kalapját tenné föl. Föl nem érem ésszel, hogy vannak nem-mindennapi emberek közt olyanok, kik nem tudják vagy nem hiszik, hogy az egyszerűség az első és mindenek fölötti szabály, hogy akiben egyszerűség nincs, abban semmi sincs. Azzal ne álljanak elő, hogy az ő gondolataik magasabbak, hogysem közönséges nyelven ki lehetne fejezni. Az az egyszerűség, mely vissza tudta adni Shakespeare legnagyobb gondolatait, legragyogóbb költői képeit, legmélységesebb érzelmeit, bizony Kuthyéit vagy akárkiéit is vissza tudja adni.

Újhelytől félórányira éjszak felé esik Széphalom, Kazinczy Ferenc egykori lakása. Nevét megérdemli, mert festői szépségű táj. Különben pedig szent hely, szent az öreg miatt, kinek ott van háza és sírhalma. Kötelessége volna minden emelkedettebb lelkű magyarnak életében legalább egyszer oda zárandokolni, mint a mohamedánnak Mekkába. És mégis jobb, ha nem mentek oda, mert nagyon erős lelkűeknek kell lennetek, hogy azon sírhalomnál meg ne esküdjeteek, miszerint a

házáért soha, de soha egy lépést is tenni nem fogtok. Én voltam ott, láttam a pusztulás és a feledés legszívzaggatóbb, legelkeserítőbb képét, és letérdeltem a sírra és már fölemeltem a kezemet, hogy megesküdjem... ekkor szerencsémre vagy szerencsétlenségemre megfogott jó vagy rossz angyalom, és elvezetett onnan, minekelőtte kimondtam volna az esküt.

Széphalomtól becsavarodtam a Bodrogeköze. Országútnak híre sincs; csak úgy ögyelegtünk faluról-falura. Különbözik nem untam meg magamat, mert a Bodrogeköz szép, gazdag vidék. Nyugat felől túl a Bodrogon látszanak a hasonlíthatatlan szépségű Sátor-hegyek Újhely mellett; innen a Bodrogon erdős rónaság. Itt is, ott is egy-egy kis erdő, azok között termékeny földek magas sárga gabonáival... virító zöld mezők, rajtok egy-egy kis tó, szélén sás, tisztáján pedig fehér vízi liliumok s fölötté jaggató sirályok lengetik hosszú szárnyaikat ... apró barátságos alakú faluk, e házak között sugár jegenyefák, a házak előtt vidám ép legénység és szép takaros leányok. De amennyire jóllakott e jelenésekkel szemem, annyira megéhezett gyomrom, midőn délután két óra tájban Király-Helmecre értem. Föllegyverkezett étvágygal rohantam a kocsmába, és... ott haltam volna meg éhen, ha történetesen nem lett volna kocsisom tarisznyájában kenyér és szalonna, mert a kocsmárosnak egy árva falatka ennivalója sem volt. No ne is legyen! kiálték fel dühömben; hanem amint aztán jól laktam kocsisom emberségéből, mégis csak kivántam, hogy adjon az isten a kocsmárosnak is kenyeret és szalonnát vagy vörös hagymát, mert zsidó, a jámbor.

Valami egy órányira Király-Helmectől van Lelesz. Nagyszerű... hizlaló hely. Van benne roppant barátklasztrom. Leleszen fölül foly a Latorca, a Bodrogeköz és Ung-megye között. Folyása kanyargó, vize világoszöld, környéke erdős a rév körül, hol kompon jön át az ember. Csend volt, amint áthoztak, kellemes erdei csend, melyet csak egyes madárfüttyentés és az evezőlapátok egyhangu lobicskolása zavart meg.

Késő este értem Ungvárra. Itt kezdődik ama nagy rónaság, mely tart egészen lefelé a Dunáig, s melyen kénye kedve szerint csavarog a Latorca, Tisza, Szamos, Kraszna, Kadarcs, Hortobágy, Berettyó, Kőrös, Maros, stb., melyen fekszik Szatmár, Nagyálló, Nagy-Károly, Debrecen, Karcag, Kecskemét, Halas, Szeged, Szarvas, Gyula, Makó, Temesvár, Kikinda, Becskerek stb. Ah, csak addig szeretnék madár lenni, míg ez óriási rónát keresztülropulnám.

Ungvár egyébiránt szörnyen komisz város. Pizkos és rendetlen. Épen olyan, mint a részeg ember, ki pocsétába bukott, s most sárosan tántorog haza felé.

XIII.

Beregszász, július 12. 1847.

Édes kedves Juliskám, imádott szép... no látod, barátom Frigyes, neked akarok írni és őt szólítom meg. Ne vedd rossz neven e figyelmetlenséget. Nem tehetek róla, bizony isten, nem. Mindig eszemben van, és mindig ő van eszemben. Megvallom, nem is igen törekszem rajta, hogy kiverjem fejből. Hiába is törekedném. Úgy vagyok, mint aki a napba néz, aztán akárhova tekint, vagy ha behunyja is a szemét, mindig a napot látja. Ah, kivált most, hogy közeledem feléje, éjjel-nappal eszembe van e drága szent kép, s ha elgondolom, hogy nemsokára látni fogom őt, olyat dobban szívem, hogy magam is szinte megijedek tőle. – Engedj meg, barátom, hogy megint előhoztam, de olyan jól esik róla beszélnem, mint valami szegény tót diáknak, ha száz pengő forintos bankót talál. Aztán már úgy is olyan régen nem említettem.

A mai utamban vagy nem figyeltem, vagy csakugyan nem volt semmi említésre méltó, kivéve Munkácsot. Ungvárról korán reggel vagy tulajdonképpen későn reggel indultam el s délután értem Munkácsra. Míg kocsisom megkapatta lovait, én hirtelen megebédeltem, s siettem ki a statusz-börtönné alakult várat megtekinteni, mely a várostól egy jó negyed órányira fekszik a róna közepén egy magas kerek dombon. A domb oldalán szőlőt természetnek... nem szeretnék borából inni ... azt gondolnám, hogy a rabok könnyét iszom. Fölmentem a várba, az udvarokat s egy pár szobát bejártam, de a börtönöket nem mutatták meg, talán mert egyedül és egészen ismeretlen voltam, vagy

senkit sem eresztenek a föld alá? nem tudom. Egy teremben többek között ott van Rákóczi Ferenc és Zrinyi Ilona arcképe is. Más helyen órákig elnéztem volna e dicső képeket, de itt csak futólag szemléltem őket, mert siettem kifelé. Tudj' isten, e falak közt úgy összeszorult keblem, hogy alig birtam lélekzetet venni. Érzéseimet leírtam egy versben. Azok kínos érzések voltak. Az egész idő alatt, míg itt voltam, fülemben valami szellem szomorú dolgokat suttogott. Szavait nem is értettem, oly halkán beszélt, csak suttogását hallám, és ennek oly bús hangja volt. Azt sem tudom, ki volt e suttogó szellem? az emlékezet-e vagy a sejtés?... 1800-ban és 1801-ben az itteni foglyok egyike volt Kazinczy Ferenc. Szegény Kazinczy! szegény haza!

Munkácstól egy jó etetés Beregszász. Közönséges mezőváros, van benne gót templom, megyeház és magyar kocsmáros, ami nagy vigasztalás (nem a templom, hanem a magyar kocsmáros), ha az ember három napig csupa zsidó kocsmákban hentergett. Dicsekedés nélkül szólva, a legnagyobb emberbarátok egyike vagyok, s tisztelem, becsülöm a zsidókat, de már a kocsmából csak kikergetném őket a pokolig, mert ami ronda, csak ronda az, hiába!

XIV.

Szatmár, július 17. 1847.

Itt vagyok végre az ígéret földjén, Szatmárban. Ötöd napja, hogy ide értem, folyó hó 13-án indultam Beregszászról oly roszt lovakon, amilyeneken még nem jártam, idei utamban. Hajam fölmeredt a borzalom miatt, mikor e szerencsétlen gebéket megpillantám, de válogatnom nem lehetett, mert dolog ideje levén, az egész városban nem kaptam más lovakat. Kétségbeesve ültem a szekérre; az igaz, hogy csak szeptemberben esküszöm, de azt hittem, hogy akkorára ide nem érek ez élő csontvázakon. Hanem, barátom, a kétségbeesés csakúgy csal, mint a remény. E roszt csikók úgy ide tettek egy nap alatt Szatmárra, hogy szénán-zabon telet arisztokratikus lovaknak is becsületére vált volna. Bizony-bizony mondom ti néktek, ne ítéljete a külszinről, mert történni fog, hogy nem leszen igazságtok.

Badaló mellett, Bereg- és Szatmár-megye közt, jöttem át a Tiszán, a szép Tiszán. Úgy szeretem e folyót, talán azért, mert tetőtől talpig magyar: hazánkban születik és hazánkban hal meg, és épen az Alföldön vándorol keresztül, az én kedves Alföldemen.

Badalóval csaknem szemközt fekszik innen a Tiszán (tulajdonképen túl a Tiszán) Cseke, és csekei temetőben Kölcsey Ferenc. Tavaly ősszel egy pár hétig laktam itt s meg-meglátogattam a szent sírt, melyben a legnemesebb szívek egyike hamvad. Halmánál nincs kőszobor, még csak fejfa sincs, melyre neve volna fölírva; de nincs is rá szükség, mert az oda lépő vándornak szívdobogása megmondja, ki van ott eltemetve. Csendes e táj; a városok, a nagy világ zaja nem hangzik idáig. A nagy férfi sírja körül csak a szellő rezgeti a tövisbokrokat, a tövisbokrok virágain vadméhek dongnak s távol az andalgó Tisza halkán mormogja dalát, hogy a koporsónak álmát meg ne zavarja.

Csekétől Szatmárig érdektelen falukon viszt keresztül az út. Neveik sem jutnak eszembe, noha már több ízben jártam erre. Csak kettőre emlékszem, Zajta az egyik, a másik Peleske. Valahányszor átjöttem e falukon, megemlékezem a peleskei nótárius, Nagy-Zajtai Zajtay Istvánról és szerzőjéről, a régi jó Gvadányiról. Istenemre, sokért nem adnám, ha én írtam volna a Peleskei nótáriust. Meg vagyok elégedve, ha az én munkáim olyan sok jó órát szereznek másoknak, mint nekem szerzett már Gvadányi. És őt már nem olvassa, elfeledte a közönség... mint majd engemet el fog felejteni. Ez a gondolat egykor képes lett volna örültté tenni, de most oly nyugodtan írom le, mintha a miatyánkot vagy kétszer kettőt írnám. Van kedvesem, aki szeret engem, van Juliskám, s az ő szemének egy futó pillantása többet ér, mint a dicsőség örök ragyogású napja. – Hiába mosolyogsz kacér ajkaiddal, dicsőség! többé nem leszek napszámosod. Te csak addig vagy szép és csábító, míg távol vagy tőlünk. Engem megöleltél, megcsókoltál. Most már elmehetsz, mert amily fényesek szemeid, oly hidegek csókjaid. Eredj isten hírével és csábíts más tapasztalatlan golyhókat szíreni kebledre. Csak lantomat ne vidd el, oh azt nem adom, mert össze van növe lelkeimmel, ha azt elvinnéd, lelkeimet is vele tépnéd. Énekelni fogok síromig, de nem a te számodra, mint eddig, hanem a magam kedvéért,

egyedül a magam kedvéért, mint a csalogány a lombok alatt s az égiháboru az ég és föld között; kibocsátom keblemből a pillangókat s a sasokat és nem gondolok vele, lesznek-e nézőim vagy sem?

Peleskén innen meglátja az ember a rónán Szatmár-Németi tornyait egy jó órai távolban. Szatmár derék város a Szamos partján; van egy nagy piaca, nagy kétágu püspöki temploma, nagy vendégfogadója, kaszinója, készülő színháza, két cukrásza és két költője... Pap Endre és Riskó Ignác. Kár, hogy mind a kettőnek használatlanul hever s már rozsdásodni kezd lantja, hanem hiszen majd kicsiszolom, hogy meg nem köszönik. Addig botozom őket, míg ismét pengetni nem kezdik lantjaikat. Úgy teszek velök, mint az egyszeri juhász a fiával, ki a lakodalmon nem akart táncolni. Addig döngette az öreg, míg sorba nem ugrott s aztán táncolt veszettül... sírva. Tán innen ered a példabeszéd, hogy sírva vigad a magyar.

És minthogy sírásról van szó, hallj egy olyan siralmas dolgot, kedves barátom, melytől még a te szemeid is könnybe lábadnak, pedig a te szemeid nem szentimentális szemek, szedd össze magadat, mert olyat hallasz, amelyet még nem hallottál, ha égbeható füleid vannak is. Képzeld: mátkám egy órányira lakik innen s nekem nem szabad őt meglátogatnom egész az esküvőig, egész szeptember 8-áig. Nem ő tiltott el, azt ne gondold. – Hát van ehhez fogható? szólj őszintén, szólj lelked szerint, barátom. Ha én ilyesmit írnék, a kritikusok megköveznének, hogy ily hihetlenséget nem leírni, de még csak gondolni is merek. Azt mondják, hogy a csodák ideje lejárt... nem igaz...: a csodák ideje most kezdődik. Ez az első csoda, a második pedig az lesz, ha én ezen tilalmat meg nem szegem.

Csak úgy tengek itt most, csak úgy lézengek, mint az őszi légy, mely már nem él és még nem halt meg. Egy pár gyönyörű verset írtam, az igaz, de ez engem legkevésbé sem vigasztal. Tréfának ne vedd, ha azt mondom, hogy gyönyörű versek; komolyan merném állítani, hogy ezek a magyar költészet legszebb gyöngyei közé sorozhatók, de e szolás már egészen frázissá vált, azért csak lealacsonyítanám verseimet, ha ezt rájuk alkalmaznám. Divatba jött a szerkesztőknél, minden szemét-fejben termett bolondgombát drágagyöngynek nevezni. Gázságból teszik ezt, vagy csak ostobaságból? nem tudom. Uramfia, ha már a Hiadorok is drágagyöngyöket írnak, akkor én verseimet kavicsoknak vagy cseresnyemagoknak keresztelem, vagy akármiknek, csak drágagyöngyöknek nem. És Hiadort még velem hasonlítgatják is... teremtsz boszankodnám, de restelek. Megvallom, sokat vétettem egyik-másik irodalmi léhütőnek, de annyit még sem, hogy ily csúfot üzzenek belőlem, hogy így pellengérré állítsanak.

Tudom, soknak nem tetszik, sokan félremagyaráznak, hogy ily őszintén nyilatkozom magam felől; hanem az nekem mindegy, én arról nem tehetek. Születésemkor a sors az őszinteséget bölcsőmbe tette pólyának s én elviszem magammal a koporsóba szemfedőnek. A képmutatás könnyű mesterség, minden bitang ért hozzá; de nyiltan, őszintén, a lélek mélyéből szólni csak a nemesebb szívek tudnak és mernek. Talán magam felőli ítéletem helytelen s ekkor nevensenek ki; de azért ismét becsülést érdemlek, hogy amit éreztem, kimondtam szabadon, leplezetlenül.

Isten veled, édes Frigyesem. Legközelebbi leveletem már alkalmasint csak úgy kapod, mint dekorált férfiútól ... mint a papucsrend vitézétől. Ha meg kell lennie, isten neki! egyéb keresztet vagy csillagot úgy sem fogadok el, s ez egy embernek legfőlebb vállalát nyomja és nem lelkiismeretét.

XV.

Koltó, szeptember 15. 1847.

Hát, amice, megházasodtam... remélem, nem veszed rossz neven, hogy amicézlek, amit, úgy hiszem, joggal teszek, mint táblabíró és házas ember s e szerint filiszter primae classzis. Úgy van amice, én megházasodtam! ... de nézd, ez a nyomorult flegmatikus tinta nem válik rózsaszínűvé e szónál, mely rózsaszínűbb a rózsánál. Épen ma egy hete, hogy a költői borostyánkoszorút lehúztam dicsugáros füleimről, akarom mondani fürteimről s helyébe házi-sipkát ültetém, s a lant helyett éktelen hosszuszáru pipát tartok kezemben, s oly füstöt ereszték, hogy már mind a kilenc múzsa

megkehesedett s még Pegazusom is köhög tőle. Kedves öcsém Frigyes, te mint afféle nőtlen siheder nem tudhatod, de hidd el nekem, hogy így feleség oldalánál a pipafüst többet ér, mint egy egész bámuló világnak tömjénfüstje, kivált, ha olyan a feleség, mint ez az én kis barnácskám itt ... ah csak azért az egyért sajnálom, hogy feleségem, mert mint ilyet már nem szabad vagy legalább nem illik dicsérnem; pedig úgy szeretném dicsérni, mint tulajdon saját magamat.

Esküvőnk középkori regényességgel ment végbe, az erdődi vár kápolnájában, korán reggel. Szerettünk volna én is, menyasszonyom is, helyhez és alkalomhoz illő komoly és ünnepélyes arcot ölteni, de sehogy sem sikerült, folyton mosolyogtunk egymásra, s ha én olyan szépen mosolyogtam, mint menyasszonyom, úgy esküszöm neked, hogy angyalt festő képíró előtt a legtökéletesebb mintául szolgálhattam volna. Amint az esküvés szertartásnak vége lett, rögtön kocsira ültünk és vágattunk ide Koltóra. Ez egy kis falu Kővár vidékén, a Láposvölgyben, Nagy-Bányától egy órányira délre. A táj olyan szép, mintha az én képzeletem után alkotta volna a természet. Hogyan jöttem én ide? kérdezed. Megfelelek rá. E falu egy barátom birtoka... ha Horváth Lázár volnék, kapnék az alkalmon, nevét kiírni, mert nagyúr; de nem teszem ezt, minthogy nem vagyok Horváth Lazi, hála a mennyei atyának. Barátom átengedte lakását, hogy itt töltsük a mézesheteket, s itt töltjük... már azt talán csak nem kérdezed, hogy boldogan-e vagy sem?

Utazásunk idáig elég rossz időben történt, de nézi is az ember házassága első napján, hogy milyen az idő? Egy kis kalandunk is volt az utban... Nagy-Bányán túl Misztótfaluban eltört egy kerekünk. Feleségem csak mosolyogta a bajt, de én dühösen dühödtem, s félre mentem, hogy feleségem ne halljon, és ott kedvem és rangom szerint kikáromkodtam magamat. Egyéb következése nem lett a dolognak, csak hogy itteni késedelem miatt másnap érthettünk Koltóra. Az éjet Nagy-Bányán töltöttük egy fogadóban... házasságom első éjét a fogadóban! nem hiába vagyok a csárdák költője.

Most pedig érd be ezzel a kevéssel, édes barátom, legjobb szándékom mellett sem írhatok többet, mert feleségem minduntalan a nyakamba borul, vagy én az övébe... ami mindegy; a vége csak az, hogy nem írhatok. Egyedül vagyunk, azért ölelkezünk... az a komisz tempó nincs meg bennünk, hogy mások előtt nyaljuk-faljuk egymást, mint rendszeren szokták a fiatal házasok. Jaj be rút, jaj be cudar, piacra vinni a boldogságot!

Igaz, hazugság, amit tartanak közönségesen, hogy a házasságban megszűnik a szerelem. Én most is oly forrón, oly lángolón szeretem feleségemet, mint hajdanában nőtlen koromban, pedig már egy hét mulva két hete lesz, hogy megházasodtam.

XVI.

Koltó, október 14. 1847.

Feleségem ott a másik asztalon naplóját írja, én ma már vágtam egy verset, kinn a szél olyanokat sohajt, mint a kovácsműhelyben a fuvó; az ebéd ideje közel ugyan, de még nincs itt – mindezekből pedig az következik, hogy a legpompásabb alkalmam van a levélírára, azért használván használom. Tehát, kedves barátom, örülj vagy ásíts, de tanácsolom, nem az én irántami tekintetből, hanem a magad javáért, hogy ha már ásítani találsz, ne ásíts valami túlságosan nagyszerűt, mert le talál esni állkapcád, és ez igen kellemetlen dolog. Tapasztalásból tudom, azon korból, mikor még az úgynevezett klasszikai becsű magyar műveket is olvastam, melyektől az isten ójon minden jó lelket.

Akár hiszed, barátom, akár nem, de az idő halad, gyorsan, gyorsan! a virágok már elhervadtak, hidegek kezdenek lenni, fűtünk erősen mindennap, sőt napjában többször is. Ah, az idő halad, oly vén házas vagyok már! (öt hetes) maholnap talán már bölcső jön a házba s utána nemsokára koporsó. Egyebet sem teszünk, csak születünk és halunk. Boldogok az asztalos mesteremberek, mert övük a haszonnak országa!

Innen-onnan lejárják a mézeshetek, s benne leszünk ama nagy sivatagban, melyet az élet

prózájának neveznek. Bolond beszéd, mind amellet, hogy úri magamtól származik. Szentül hiszem, hogy az én mézesheteim a sírig tartanak. Mintha az élet költészete az időtől függne s nem az egyénektől. A prózai embernek a mézeshetei is prózaiak és ellenkezőleg. Aki milyen. Némelyek a tavaszban, sőt még az én verseimben sem találnak költészetet, mások pedig találnak száraz kóróban, sőt még a kritikusokban is. Szóval ebből az akar kisülni, amit már az elébb mondtam, hogy az én mézesheteim a sírig fognak tartani... legfőleg a mámor fog eltűnni belőlük, de a költészet és a boldogság megmarad. Oh, ezek mámoros napok valának! és épen azért nem is tudom, hogy töltek el? csak, ami szinte borzasztó, a legprózaibb s úgyszólván oda nem tartozó időtöltéseim jutnak eszembe, például a lovaglás, olvasás, írás stb. Írtam is, barátom, még pedig annyi verset, hogy még! Megvallom, ilyen ostobaságot nem tettem föl magamról, hogy házasságom első hetében verseljek; de tudj' isten, a versírás is végre oly el nem hagyható szokássá válik, mint a lólopás vagy fejkavarás vagy a részegeskedés. Sokszor mondtam magamnak: „ugyan mit firkálsz, te számár, hát nem jobb volna, ha addig feleségedet ölelnéd”? föl is tettem magamban, hogy csak azt a gondolatot rántom le, mely már tollam hegyén van, de mire ezt leírtam, ismét más s azután megint más jutott eszembe s így nem mozdultam asztalomtól, míg a vers kész nem lett, azalatt pedig visszahozhatatlan órákat ragadt magával a négy lovas kocsin nyargaló idő! s így, ahelyett, hogy élveztem volna, írtam, írtam... akár a dicsőségnak, akár a feledésnek, mindegy! elég hozzá, hogy másnak, nem nekem. Rosz szokás ez a versírás, nagyon rosz szokás! jól teszi, ha nem fújja, akinek nem égeti a száját.

Most veszem észre, hogy ez az egész levél becses magamról szól! te, barátom s Apollóban atyámfia, nem veszed ezt tőlem rosz neven, de vajon mit szól hozzá a közönség?... Ejh, legyen esze az érdemes közönségnek s gondolja meg azt: ha már lírikus az ember, hát azért lírikus, hogy magáról beszéljen.

Az íráson kívül, mint mondtam, lovagoltam és olvastam. A lovaglás oly szenvedélyem, mint neked a délutáni alvás; kár, hogy ritkán van módom benne... a Pegazuson az igaz, hogy eleget nyargalászok, hanem ez nem nagy vigasztalás, ennek a csikónak az a szép, de rosz tulajdonsága van, hogy az égen hordozza az embert, pedig én jobb szeretem a földet, mint az eget. olvastam regényeket George Sand-, Boz- és Dumastól, George Sand az új világ csodája és én bámulom, talán imádom is, de nem szeretem. Ő, mint a mészáros a marha böndőjét, fölhasítja a társadalmat, hogy megmutassa belsejének egész rondaságát, és azt kiáltja: így nem maradhat!... oh ez merész, dicső, nagy munka, de férfinak való, nem asszonyinak. Regényeinek olvasásakor mindig megzavar a gondolat, ha eszembe jut, hogy ezeket asszony írta s szinte kedvetlenül teszem le. Ha már munkás az asszony, jó, hadd főzzön a konyhában, hadd gyomláljon a kertben, itt szép, ha bepiszkolja a kezét; de az istállót bízza a férfiakra. – Boz felül van minden bírálaton... ez az egyetlen ember, kinek irigye vagyok, nem mintha őt tartanám a világ legnagyobb írójának s azt hinném, hogy utána mindjárt én következem, hanem azért, mert az ő küldetése legszebb, ő szerez valamennyi író közt legtöbb jókedvet, ő nevette meg legtöbbeket. Ez legszebb küldetés a földön: másokat földériteni. Oh, ha most hét mennyország van, az isten okvetlen még egyet fog teremteni s e nyolcadikba majd Bozot helyezteti, mint az emberiség legnagyobb jótévőjét, mulattatóját. – Bozzal együtt legkedvesebb regényíróm Dumas Sándor. Nincs is több szellem senkiben, mint őbenne. Nála is vannak nagyobb írók akárhányan, de kedvesebb, szeretetreméltóbb egy sincs. És ez a földolog! Nem bámultatni, hanem szerettetni! ez legalább az én vágyam, törekvésem. Különben ami Dumast illeti, csak rajta állott nagyra lenni. A természet őt lángésznek alkotta, de ő szétszórja, eltékozza szellemének kincseit, s ahelyett, hogy fényes ragyogó öltözetben járna, amint járhatna: öltözete egyszerű, sőt néha foltos is. Bánja is ő! az ő célja másokat jól tartani, nem magát gazdagítani. Senki jobban nem ismeri az emberi szívet, mint ő; senki oly szépnek nem festi az emberi életet, mint ő. Valaha roppant ember- és világgyűlölő voltam, annyira, hogy a föld egy óriási szemétdombnak tetszett előttem, melyen az emberek, mint undorító féregmilliárdok nyüzsögnek; hogy e nyavalyából kigyógyultam: nem egészen, de nagy részben Dumasnak köszönöm, ő segített levenni orromról az epéből készült sárgazöld pápaszemet, az ő munkáinak olvasása után kezdtem eszmélni, hogy talán mégis szép a világ. Ah, Dumas oly szépnek festi le az életet, oly szépnek festi még fájdalmat is, hogy az ember csaknem készakarva boldogtalanná lesz, hogy olyan édes bánatot érezzen. Ha a szegénységet rajzolja, kész vagyok azt a néhány garast is kihányni zsebemből, mely benne van; ha a vérpadot rajzolja, ohajtom, bár csak vérpadon hálnék meg!... Szóval: Dumas Sándor szeretetreméltó ember... nem hiába, hogy druszám.

Néhány nap mulva indulunk Pest felé, itt hagyjuk Koltót, az örökké kedves emlékű Koltót, hol oly édes, de oly édes heteket töltünk, amilyen boldogságot halandó álmodni és elbirni is csak képes. De úgy hiszem s nem épen alaptalanul, hogy ideje már eldobni ezt a bolond tollat, melyet nem tudom mi lelt most, hogy sehogy sem akar elfáradni, pedig levelet ír, mibe máskor oly bámulatos hamarsággal bele unt... ah, tudom, megházasodtunk, filiszterkedni kezdünk. A filiszterség egyik nagyon biztos jele a hosszú levelek írása. Adieu, génie!

XVII.

Kolozsvár, október 21. 1847.

Már egy pár órája, hogy Kolozsvárott vagyok; s még mindig azon töröm fejemet, hogy csakugyan itt vagyok-e vagy sem? annyiszor indultam már ide s fordultam ismét vissza útközben, hogy végre örökös obsittel küldtem el a reményt, e városba valaha eljutnom. Annyi bizonyos, hogy Koltóról eljöttem, vagyis tulajdonképen eljöttünk, igen eljöttünk, hála istennek... de jól megértsük egymást: nem azért hála istennek, hogy *Koltóról* eljöttünk, hanem azért, hogy *eljöttünk*, TÜNK; röviden szólva, hogy már nem magam utazom, hanem másodmagammal, tudniillik az én kedves kis feleségecskémmel. Ah, csak szép az, ha az ember világosan és röviden tudja magát kifejezni!

Koltóhoz Kolozsvár két napi járó föld, legalább azon esetben annyi, ha az embernek oláh kocsisa van; különben kevesebb. Útba esik Dézs a Szamos mellett és Szamos-Újvár, az örmények Jeruzsáleme. Csinos két város. A vidék nagy részben unalmas, egyforma, de van egy fölséges kilátás, melyért magáért is méltó ez utat megtenni. Ez Nyirestető. Kővár vidéke és Belső-Szolnok-megye határán. Egy pár órahosszat megy az ember fölfelé, s midőn fölér végre a hegy tetejére, olyat lát, melynek másáért ugyancsak elballaghat, míg megleli... előtte keletre, délre és nyugatra szabad kilátás, majd a végtelenig a bércek teteje fölött, melyek mint három sorba állított óriások állanak ott: az első sor zöld, a második sötétkék, s a harmadik, a legutolsó, világoskék egyenruhában. Ez óriások és Nyirestető között mélyes völgy, melynek fenekén a csillogó, kanyargó Szamos, mint egy odafagyott villám.

Ha Pestre megy az ember, a várostól már néhány mérföldnyire szinte szemlátomást változnak az emberek, tárgyak, még úgyszólván a levegő is. Nem így Kolozsvár környékén, itt semmi sem veteti észre, hogy egy ország fővárosához közeledik az utas. Tőle csak valami fél órányra kezdődik némi mozgalom, egy-egy elrobogó hintó, vándorlegények s hetivásáros oláhok, kiknek 99/100 része holtrészeg. Midőn beértem Kolozsvár külvárosába, hirtelenében azt gondoltam, hogy Debrecenbe jutottam: apró paraszt házak s az utcán feneketlen sártenger; de amint berobogtunk a magyar kapu alatt a városba: megváltozott a világ, s nagyot lélekzettem örömben, hogy istennek hála, csalódtam... benn valék a kicsiny, de élénk és kedélyesen tarka Kolozsvárban, melynek utcáit most gyönyörrel szemlélem a Biasini fogadjának egyik ablakából, míg feleségem... engedj meg, barátom, most már nem írok többet... feleségem fölkel helyéről s hozzám közeledik. Kétség kívül fontos végzendői lesznek velem, tehát nem írhatok. Isten veled!

XVIII.

Pest, nov. 11. 1847.

Immáron, hála a jóságos, mennybeli atyának, mert itthon vagyok. Mindenütt jó, de legjobb otthon. Két napot töltöttem Kolozsvárott, de fölér félesztendővel, olyan gyönyörű két nap volt. Utam Bánfi-Hunyadon, Királyhágón, Nagy-Váradon, Szalontán, Mező-Túron s Szolnokon keresztül hozott Pestre. Sokat írhatnék róla, de egyáltalában nem érek rá, mert fiatal házsnak sok a dolga, míg rendbe szedi magát. Ezennel tehát illendő érzékenységgel elmondom az isten-hozzátot, kedves barátom. Iparkodj' föl Pestre, ezentul mindig itt és honn találsz, nem úgy, mint eddig. A

vándormadárból házimadár lett... nem oly regényes, de boldogabb élet. Ha nem hiszed, próbáld meg... de notabene, olyan legyen feleséged, mint az enyém.
